

Janez Mlinar

## Janez Vetrinjski in njegovo poznavanje Kranjske v Knjigi resničnih zgodb (*Liber certarum historiarum*)

Srednjeveško zgodovinopisje je ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja doživljalo pomembne spremembe, ki se niso kazale zgolj v drugačni obliki in pristopu do pripovedovanja, ampak so se odražale tudi v vsebinskih poudarkih. Historiografske zvrsti, ki so prevladovala v visokem srednjem veku, so se počasi umikale v ozadje in izgubljale svoj ugled. Svetovno kronistiko so izpodrivale vsebinsko manj zahtevne literarne oblike. Podobno usodo je delila tudi analistika z delno izjemo vzhodnoalpskega prostora, kjer so jo pri življenju ohranjali kontemplativni meniški redovi. Zgodovinopisje je pač sledilo dinamičnim družbenim premikom tedanjega časa. Spreminjala se je bralna publika. Če je bila historiografija še stoletje nazaj rezervirana izključno za številčno skromno skupino ljudi zbrano na pomembnejših plemiških dvorih in za zaprte meniške skupnosti, ki so se napajale v redovnih pravilih sv. Benedikta iz Nursije, se je v poznem srednjem veku temu krogu ljudi začelo pridruževati tudi meščanstvo. Dotedanja historiografska produkcija, ki je nastajala za samostanskimi zidovi, je temu delu populacije ostajala nedostopna. S svojim teološko – filozofskim razumevanjem svetovne zgodovine kot poti preko *Civitas permixta*, kjer svet kot božjo stvaritev z roko v roki vodita posvetna in cerkvena oblast, do *Civitas Dei*, v kateri je stvarnik edini vladar, je bil Oton iz Freisinga, ki predstavlja vrhunec srednjeveške svetovne kronistike, preprosto prezahteven in nerazumljiv za širšo publiko. Porajajoče se meščanstvo zgodovinopisja ni več uporabljalo za osmislitev tuzemskega dogajanja, ampak se je iz preteklosti v skladu s Ciceronovo definicijo zgodovine skušalo predvsem učiti. Za beraške redove nastale z namenom utrjevanja krščanstva med meščanstvom, ki so mu ga meniški redovi odtujili, je bilo zgodovinopisje predvsem orodje, s katerim so preko anekdotičnih primerov vse bolj samozavestnim meščanom dokazovali vlogo in moč Boga. Učeno latinščino so začeli izpodrivati nacionalni jeziki, sprva v obliki verzov, kasneje pa tudi v prozni obliki. Svetovnozgodovinske koncepcije so povsem zamlje, smisel prejšnjih kronistov za dejstva pa se je umaknil ljubezni do pripovedi in zgodb. Zgodovinopisje je postalo bolj individualno. Zaradi vse šibkejšje centralne oblasti je država izgubljala vlogo osrednjega usmerjevalca historiografije. Pisci so začeli gojiti in zagovarjati zelo različna stališča o spornih državopravnih in cerkvenih vprašanjih, ki so pretresala prvo polovico 14. stoletja. Podobno se je skrčila tudi širina njihovega obzorja. Interes za *imperium* se je umaknil interesu za lokalne dogodke. Vsebinska se je zožila na neposredno okolico, v kateri je avtor živel in ustvarjal. Cesarstvo stopi v ozadje, v ospredje pa se postavi dežela. Skoraj vsako večje ozemlje je dobilo svojega kronista. Številčno povečanje piscev in pristop k načinu opisovanja preteklosti sta s seboj nujno prinesla tudi padec v kvaliteto napisanega. Iz množice povprečnih izstopajo le redki. Med njimi ima Janez Vetrinjski s svojo Knjigo resničnih zgodb (*Liber certatum historiarum*) prav posebno mesto. Vse od druge polovice devetnajstega stoletja velja vetrinjski opat za najpomembnejšega zgodovinarja poznega srednjega veka.<sup>1</sup> Fedor Schneider, človek, ki je

<sup>1</sup> Lorenz O., Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des dreizehnten Jahrhunderts I (Berlin 1886), str. 252.

pripravil kritično izdajo Janezove kronike, je v spremni študiji k izdaji celo zapisal, da kar predstavlja Oton iz Freisinga med zgodovinarji 12. stoletja, je med zgodovinarji poznega srednjega veka Janez Vetrinjski – preprosto največji.<sup>2</sup> Podobne superlative so uporabljali tudi kasnejši preučevalci njegovega dela. Herbert Grundmann je bi v svojem pregledu srednjeveškega zgodovinopisja mnenja, da se je pogled teritorialnih zgodovinarjev poznega srednjega veka redko tako nepristransko razširil onkraj meja njihovega literarnega dela na splošno zgodovino kot je to uspelo Janezu.<sup>3</sup> Za Alfonsa Lhotskega je Janezova kronika – njej je v primerjavi z ostalimi historigrafskimi deli poznega srednjega veka posvetil nesorazmerno veliko prostora – skoraj kot tujek, kot prepozno rojeno dete, ki pa je vendarle enkratni pojav in ki so ga razumeli šele mnogo po njegovem nastanku.<sup>4</sup>

Kljub temu, da Janez prinaša pomembne podatke o preteklosti našega prostora, ni bila njegova Knjiga resničnih zgodb nikoli osrednji predmet preučevanja slovenskih medievistov. To sicer ne pomeni, da kronike niso dobro poznali in jo uporabljali pri svojem znanstvenem delu. Iz določenih pasusov v Zgodovini Slovencev Milka Kosa gre zaslutiti, da se je pri opisovanju naslonil ravno na Janeza Vetrinjskega.<sup>5</sup> Podatki iz Knjige resničnih zgodb predstavljajo tudi enega od najpomembnejših drobcev v mozaiku virov, ki jih je analiziral Bogo Grafenauer v svojem delu o ustoličevanju koroških vojvod.<sup>6</sup> O nepoznavanju Janezovega dela torej ne moremo govoriti, res pa je, da je bil Vetrinjski zaradi vsebinske usmeritve slovenske medievistike v drugi polovici dvajsetega stoletja potisnjen nekoliko v stran. Janezove Knjige resničnih zgodb ni nihče skušal ovrednotiti kot vira za zgodovino Kranjske v drugi polovici 13. in prvih desetletjih 14. stoletja, ko je Kranjska doživljala korenite notranjepolitične spremembe. Izumrli so Andeški in Spanheimi, ki so v visokem srednjem veku odločilno krojili dogajanje na Kranjskem, iz vzhoda se je kot deželni gospod skušal uveljaviti Otokar Přemysl, zadnjih nekaj desetletij omenjenega obdobja pa je bilo zaznamovanih s spreminjajočim se odnosom med novimi prišleki v vzhodnih Alpah Habsburžani in Goriško – Tirolskimi grofi. Dinamika v političnem dogajanju takratnega časa, je našla odmev tudi v Janezovem pisanju.

## 1. Stanje raziskav

Vetrinjski samostan je bil s Kranjsko tesno povezan ne samo zaradi svoje geografske bližine ampak tudi zaradi gospodarskih vezi. Južno od Karavank je vetrinjska cisterca posedovala dva centra zemljiške posesti. Le nekaj let za tem, ko je Bernard Spanheimski 1142 ustanovil samostan v Vetrinju, je 1147 vetrinjski menih Engelbert na prigovarjanje opata Eberharda podelil samostanu posest pri Predvoru, ki je s svojim dvorom postal središče vetrinjske posesti na Gorenjskem. Dokončno je bilo zemljišče, ki se je razprostiralo po južnih obronkih Storžiča, teritorialno zaokroženo do okoli 1270. Drugi center je predstavljala posest okrog Špitaliča v Tuhinjski dolini (Kozji hrbet), ki jo je samostanu podelil istrski mejni grof Henrik IV. med leti 1204 in 1228. Hospic oziroma grangij, ki ga je ustanovil samostan

<sup>2</sup> Schneider F., Studien zu Johannes von Victring I. V: Neues Archiv 28 (1903), str. 171.

<sup>3</sup> Grundmann H., Geschichtsschreibung im Mittelalter (4. Aufl., Göttingen 1987), str. 47. Prim. tudi slovenski prevod Grundmann H., Zgodovinopisje v srednjem veku (Ljubljana 2000), str. 41.

<sup>4</sup> Lhotsky A., Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband (= MÖG Ergbd.) XIX, Graz – Köln 1963), str. 299.

<sup>5</sup> Zlasti je to moč zaslutiti iz opisov naravnih katastrof, ki so prizadele vzhodne Alpe v poznem srednjem veku. Prim. Kos M., Zgodovina Slovencev, (Ljubljana 1933), str. 166.

<sup>6</sup> Grafenauer B., Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev (Ljubljana 1952), str. 92 – 115. Besedilo kronike, ki govori o ustoličevanju koroških vojvod, je Grafenauer tudi prevedel. Prim. ibidem str. 96 – 106.

na podarjenem zemljišču, je služil predvsem za oskrbo potnikov, ki so preko Tuhinjske doline potovali med Kranjsko in Štajersko.<sup>7</sup> Stiki med Vetrinjem in Kranjsko so torej obstajali vse od ustanovitve samostana, čeprav je o njihovi kvaliteti in kvantiteti težko soditi. Vsekakor je bilo pri Vetrinjski cisterci zanimanje za Kranjsko pogojeno z njeno bližino in z ekonomskimi interesi samostana.

Začetki življenja Janez Vetrinjskega so zaviti v temo. Od srede 19. stoletja je veljalo, da je po rodu Francoz oziroma Lotaringijec. Pri teh svojih trditvah sta se Avgust Fournier, avtor prve temeljitejše raziskave o Janezu Vetrinjskem, in Fedor Schneider opirala predvsem na jezik, ki naj bi vseboval nekatere značilnosti francoske sintakse, ter na besede francoskega izvora. Tako je Schneider na primer zapisal, da v jeziku ne gre le za posamezne besede, ampak za povsem romansko, in sicer ne italijansko ortografijo, za katero je on sam zaman iskal analogijo po vsem nemškem ozemlju in da se sem ter tja pojavljajo že kar francoski izrazi.<sup>8</sup> Za zgled je navedel besedo *maneries*. Po Schneiderjevem prepričanju naj bi Janez svoj francoski izvor potrjeval tudi v slabo čitljivem posvetilu, ki ga je namenil oglejskemu patriarhu Bertrandu. Tako naj bi v njem Janez zapisal, da bo začel svojo pripoved s Karlom Velikim, ki je bil sicer *Francigena* in je bil vladar različnih dežel. Pri tem pa se je slednji mnogo mudil v Nemčiji in se je tam tudi poročil. Nato sledi misel o minljivosti vladanja, podkrepljena z bibličnimi citati, za njimi pa je Janez v originalu zapisal ključni stavek za lokalizacijo njegovega izvora, namreč *de cuius terre primordiis, quia et ipsa eiusdem sum patrie*.<sup>9</sup> *De cuius terre primordiis* naj bi se po Schneiderjevi interpretaciji nanašala na *Francigena*, torej na Francijo. Tretji Schneiderjev argument za Janezov francoski izvor je najbolj presenetljiv in nenavaden. Po njegovem mnenju naj bi bila duhovna kultura Koroške, te napol slovanske dežele, kot se je izrazil Schneider sam, še daleč za ostalimi sosednjimi deželami in bil bi pravi čudež, če bi mogel Janez Vetrinjski, eden najbolj izobraženih ljudi tedanje Nemčije in največji stilist svojega časa, prihajati iz nje.<sup>10</sup>

Schneiderjevi trditvi o »nekulturni« Koroški je oporekal Alphons Lhotsky. Kot argument o nesmiselnosti Schneiderjevega izvajanja je Lhotsky navedel primer po njegovem mnenju v tistem času nič bolj kultivirane Štajerske. Nekaj desetletij pred Janezom je namreč v benediktinskem samostanu v Admontu ustvarjal »čistokrvni« Štajerec Engelbert iz Admonta, čigar glavno delo *De ortu, progressu et fine Romani imperii* sodi ob Dantejevem traktatu *Monarchia* še danes v vrh srednjeveške produkcije državnopravne teorije.<sup>11</sup> Ostala dva Schneiderjeva argumenta je spodbijal Heinrich Fichtenau. Na osnovi lastnih dognanj je Fichtenau zavrnil Schneiderjeve dokaze o francoski sintaksi v Janezovi latinščini, s pomočjo Oskarja Pauscha in fonetike pa je ugotovil, da ortografska imena dejansko kažejo na bavarsko–avstrijsko govorno področje in ne na francosko področje Janezovega izvora. Podobno je zavrnil Schneiderjevo mnenje, da se besede *de cuius terre primordiis* nanašajo na Francijo. Po ponov-

<sup>7</sup> O razvoju posesti Vetrinjskega samostana na Kranjskem prim.: Mlinarič J., Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem (od leta 1147 do XVII. stoletja). V: ZČ 35 (1981) 1–2, str. 101 – 119 in Mlinarič J., Posest vetrinjskega samostana v Preddvoru do 17. stoletja. V: Preddvor v času in prostoru. (Preddvor 1999), str. 69 – 81.

<sup>8</sup> Schneider F., Studien I, str. 149.

<sup>9</sup> Iohannis Abbatiss Victorienensis Liber certarum historiarum (= LCH ), (Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 36, I, II; Hannover und Leipzig 1909, 1910), II, str. 243: »... narrationis exordio a Karolo Magno sumpto, qui, licet Francigena fuerit et diversarum terrarum principatus habuerit, in Alemannia nichilominus coniugatus et maxime commorans, quantum res permiserunt bellice, versabatur. Š... Č De cuius terre primordiis. quia et ipse eiusdem sum patrie, vertitur intentio...«

<sup>10</sup> Schneider F., Studien I, str. 150 – 151.

<sup>11</sup> Lhotsky A., Johann von Viktring. V: Lhotsky A., Aufsätze und Vorträge. Bd. I: Europäisches Mittelalter und Land Österreich (Wien 1970), str. 133.

nem pregledu originalnega rokopisa je ugotovil, da je Schneider napravil napako pri vrstnem redu verzov. Pravilni vrstni red je, da se je Karel Veliki, čeprav *Francigena*, pogosto mudil v Nemčiji in se tam poročil. O začetkih te dežele – namreč Nemčije oz. nemškega cesarstva(!) – hoče Janez poročati. Šele nato sledi pasus o minljivosti tuzemske oblasti. Fichtenau je na osnovi teh ugotovitev zaključil, da je Janez Vetrinjski prihajal iz bavarsko–avstrijskega jezikovnega področja, istočasno pa je poudaril, da ni nobenih dokazov, da je izviral iz Koroške.<sup>12</sup> V nasprotju z Janezovimi »nacionalnimi« koreninami nihče ne dvomi o njegovem socialnem izvoru. Na eni strani njegovo izbrušeno teološko mišljenje, izvrstna izobrazba in veselje nad viteštvom po drugi strani pa prezirljivo mnenje o beraških redovih in povzpeticnikih ne puščajo nikakršnega dvoma, da je Janez izviral iz višjih slojev tedanje družbe.<sup>13</sup>

Podobno kot njegov izvor je v temo zavito tudi leto Janezovega rojstva. Böhmer je njegovo rojstvo postavljal v sedemdeseta leta 13. stoletja, vendar je njegova letnica temeljila na domnevi, da je moral biti Janez ob izvolitvi za opata star okoli štirideset let. Že Schneider je menil, da je boljše od te letnice, ki temelji le na nedokazljivi domnevi, imeti leto opatovega rojstva za nezanesljivo.<sup>14</sup> V spremljevalni študij h kritični izdaji kronike je Schneider na osnovi listinskih virov skušal orisati Janezovo življenje. V virih je prvič zanesljivo izpričan 15. februarja 1312, ko je bil izvoljen za opata vetrinjske cisterce. V samostan je gotovo prišel že pred tem letom, vendar se ne ve točno kdaj. Furnier je bil mnenja, da je bil član samostanske skupnosti že vsaj od leta 1307, ko je bil priča rojem kobilic, ki so pustošile po Koroškem. Po Furnierjevem prepričanju je Janez te dogodke opisoval po lastnih spominih.<sup>15</sup> Sporna je Janezova prisotnost pri srečanju avstrijskega vojvode Friderika in njegove neveste Elizabete Aragonske, ki je januarju 1314 prišla s Pirenejskega polotoka. Ta domneva, ki jo je prvi zapisal Böhmer po njem pa jo je povzel Furnier, se je Schneiderju zdela zelo dvomljiva. V naslednjih letih je opat sklenil prijateljstvo s koroškim deželnim glavarjem Konradom Aufensteinskim. Gotovo mu je poznanstvo z najpomembnejšim koroškim fevdalcem močno olajšalo upravo samostana. Cela vrsta listin v naslednjih desetletjih priča o njegovem velikem trudu za čim večjo dobrobit cisterce. Najkasneje leta 1330 se je Janez trudil navezati stike s tedanjim koroškim vojvodo Henrikom. V oktobru tega leta ga najdemo skupaj s češkim kraljem Janezom v Tridentu, v marcu 1334 pa se v eni izmed listin imenuje kot kaplan deželnega gospoda Henrika. Po Henrikovi smrti leta 1335 je zastopal njegovo hči Margareto Maultasch na pogajanjih med nemškim kraljem Ludvikom in avstrijskima vojvodama Albrehtom in Otonom o prevzemu Koroške.<sup>16</sup> Na pogajanjih je bil sicer neuspešen, navezal pa je prve stike z bodočim deželnim gospodom. Schneider navaja, da naj bi bil Janez prisoten pri umestitvi novega vojvode Otona na Gosposvetskem polju, vendar je to mnenje spodbijal Grafenauer, kar je utemeljeval predvsem z nekaterimi nedoslednostmi in nejasnostmi pri opisovanju samega obreda in okoliščin ob umestitvi.<sup>17</sup> Bolj zanesljivo je, da je bil Janez prisoten ob Otonovi smrtni postelji leta 1339. Podobno kot prej z Aufensteinskim je navezal dobre odnose tudi z novim deželnim glavarjem grofom Ulrikom iz Pfannberga. Leta 1338 je matični samostan iz Villarsa zaradi spremembe redovnih pravil opravil vizitacijo vetrinjskega samostana in bil z opatovim delom zelo zadovoljen. Oktobra 1341 se v listinah prvič imenuje kot

<sup>12</sup> Fichtenau H., *Sprache und Herkunft Johannes von Viktring*. V: Fichtenau H., *Beiträge zur Mediävistik. Ausgewählte Aufsätze*. Bd. 3: *Lebensordnungen – Urkundenforschung – Mittellatein*. (Stuttgart 1986), str. 301 – 305.

<sup>13</sup> Haider S., *Johann von Viktring V: Neue Deutsche Biographie* 10 (1974), str. 574.

<sup>14</sup> Schneider F., *Studien I*, str. 153.

<sup>15</sup> Furnier A., *Abt Johann von Viktring und sein Liber certarum historiarum* (Wien 1875), str. VII.

<sup>16</sup> To diplomatsko izkušnjo Janez opiše tudi v svoji kroniki. Prim.: LCH II, 157sl. (rec. A) in 193sl. (rec. D, A2).

<sup>17</sup> Grafenauer B., *Ustoličevanje*, str. 109.

kaplan avstrijskega vojvode Albrehta. Takrat ga srečamo na Dunaju, kjer je na pobudo svojega novega zaščitnika napravil prvi osnutek svojega dela in mu ga tudi posvetil. Naslednjega leta se v listinah omenja kot kaplan oglejskega patriarha Bertranda. Njemu je bilo namenjeno posvetilo predelane verzije kronike. Vsa naslednja leta do svoje smrti je Janez preživel v Vetrinju in se ukvarjal s pisanjem. V listinah je zadnjič izpričan 30. julija 1345, po navedbah v sicer precej nezanesljivi seriji opatov vetrinjskega samostana pa naj bi umrl 12. novembra 1345.<sup>18</sup>

Mnenja o tem, kaj je spodbudilo Janeza k pisanju Knjige resničnih zgodb, so različna.<sup>19</sup> Od Fournierja naprej velja, da naj bi prvo pobudo dal avstrijski vojvoda Albreht. Hillenbrand meni drugače. Janeza naj bi spodbudili k pisanju predvsem dogodki iz leta 1335, ki jih je kot pooblaščenec Margarete Maultasch tudi sam sooblikoval. Takrat naj bi se zavedel problema nasledstva oblasti. Svoje delo je zato koncipiral kot ogledalo, ki ga je postavil novim deželnim gospodom, da bi v primerih iz zgodovine dobili zgled za uspešen prevzem oblasti in zgledno vladanje.<sup>20</sup> Knjigo resničnih zgodb je Janez razdelil v šest knjig in v njih sprva skušal opisati čas od obdobja zadnjih Staufov do svoje sodobnosti. Ta prvi koncept, ki naj bi nastal leta 1341, je kasneje popravljal in razširil vse do časa Karolingov. Vsaka izmed šestih knjig obsega čas vladanje enega vladarja. Po kompoziciji zelo spominja na Otona iz Freisinga.<sup>21</sup> Podobno kot Oton je tudi Janez razdelil posamezno knjigo na poglavja in jim dodal naslove. V čistopisu je vsaka knjiga sestavljena iz 10 zaokroženih poglavij, le zadnji, šesti knjigi je zaradi kopice snovi dodal še dve poglavji. Hillenbrand opozarja na simboliko teh števil. V srednjem veku je po analogiji s stvarjenjem sveta število šest veljalo kot število ureditve časa, v katerem se človek lahko izkaže, v številu deset – Bog je svojemu ljudstvu dal pač deset zapovedi – pa so ljudje videli simbol zakona in njegove uresničitve. Če je Janez svoje resnične zgodbe vpletel v sistem teh dveh števil, je delil s svojimi bralci nek notranji red dogajanja, ki so ga le-ti morali odkriti in se nanj navezati.<sup>22</sup> Po mnenju Lhotskega vlada tako pri Otonovem delu kot pri Janezu isti smisel za strukturo, ista disciplina, le Janezova latinščina se ne more primerjati s tisto, ki jo je uporabljal Oton.<sup>23</sup> Friedensburg, ki je Janezovo kroniko prevedel v nemščino, ocenjuje njegovo pisanje kot jedrnato in zgoščeno, ki pa kljub temu nikoli ne zaide v nevarnost, da bi zaradi skoposti postal nerazumljiv. Zgleduje se pri klasičnih vzorih, pa vendar ni nikoli suženjsko odvisen od njih. Podobno kot Oton tudi on z žalostjo sprejema grešnost sveta in prepad med njegovo resničnostjo ter ureditvijo, kakršna bi morala biti, če bi ljudje spoštovali božje zapovedi. Toda njegove izkušnje in naravna zmerenost ga varujejo pred tem, da bi se utopil v zagrenjenosti in v zaničevanju tuzemskega.<sup>24</sup> Kljub vsej hvali pa po mnenju Lhotskega ni dosegel svojega vzornika. Janezovemu delu manjka tisto silno metafizično ozadje, ki Otonovo knjigo o dveh državah dviga visoko preko

<sup>18</sup> Življenje Janeza Vetrinjskega je Schneider skušal rekonstruirati na osnovi registrov. Prim.: Schneider F., Studien I, str. 177 – 191. Po moji evidenci je regeste potrebno dopolniti z vsaj dvema listinama, ki sta sicer manj pomembni. Prva iz leta 1322 govori o pridobitvi dveh hub jugovzhodno od Celovca (prim. Wiessner H., Monumenta historica ducatus Carinthiae (=MDC) VIII, 638), z drugo iz 1337 pa se opat Janez in vetrinjski konvent obvezujeta k obhajanju letne maše za dušni blagor Dimut, žene Konrada Aufensteinskega in njenih dedičev (prim.: MDC X, 56).

<sup>19</sup> Knjiga resničnih zgodb sicer ni edino historiografsko delo Janeza Vetrinjskega. Poleg omenjene kronike je napisal še Cronica Romanorum objavljeno v Johann von Viktring, Cronica Romanorum (ed. Lhotsky A.), Klagenfurt 1960 in pa Historia fundationis coenobii Victoriensis objavljeno v: MDC III, 749, 776, 836, 863.

<sup>20</sup> Hillenbrand E., Der Geschichtsschreiber Johann von Viktring als politischer Erzieher. V: Festschrift für Brent Schwineköper. Zu seinem siebzigsten Geburtstag. (Sigmaringen 1982), str. 446sl.

<sup>21</sup> Lhotsky A., Quellenkunde, str. 296.

<sup>22</sup> Hillenbrand E., Der Geschichtsschreiber, str. 453.

<sup>23</sup> Lhotsky A., Quellenkunde, str. 297.

<sup>24</sup> Friedensburg W. Das Buch gewisser Geschichten. Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit 86. (Leipzig 1880), str. XIX – XX.

nivoja običajnega zgodovinopisja.<sup>25</sup> Svojo politično naklonjenost je Janez izkazoval cesarski strani. Čas interregnuma je bil za njega čas, ko je vsak počel, kar se mu je zdelo, ko je vsak spletkaril proti vsakemu<sup>26</sup> in ko se je zavrtilo celemu svetu.<sup>27</sup> Izvolitev Rudolfa za nemškega kralja, na katerega je gledal s simpatijo, mu je pomenila zagotovilo za povrnitev miru. Tudi za rimski pohod kralja Ludvika najde zgodovinopisec, ki opravlja pomembno cerkveno službo opata, več opravičil kot pa obtožb. Ludvik naj bi bil zapeljan predvsem zaradi slabih svetovalcev, grajal pa je nepopustljivost vladarjevega nasprotnika papeža Janeza XXII.<sup>28</sup> Toda Lhotsky spet zmanjšuje Janezovo izstopanje iz utečenih norm in meni, da je bilo celotno opatovo navdušenje nad cesarsko stranjo še vedno v mejah, v katerih se je lahko gibal takratni menih.<sup>29</sup>

Zaradi zapletene strukture kritične izdaje je smiselno nekaj več prostora nameniti opisu edicijskega principa, ki ga je uporabil Schneider. Osnovno besedilo Knjige resničnih zgodb je ohranjeno v rokopisu iz benediktinskega samostana Wessobrunn, ki se sedaj nahaja v Münchenski državni biblioteki pod signaturo clm. 22.107. Ta kodeks je bil v skupno celoto sestavljen šele v 15. stoletju iz več med seboj neodvisnih zvezkov. V svojem zadnjem delu (fol. 143 – 206) vsebuje komentar k Janezovemu spisu *Cronica Romanum*, spise iz časa koncilov v Konstanci in Baslu, cerkveno pravni traktat iz 15. stoletja in koledar na zadnjih platnicah. Pred tem je nanizanih več različnih verzij Janezove Knjige resničnih zgodb.<sup>30</sup> Kako je ta kodeks že v 15. stoletju prišel iz Vetrinja v Wessobrunn, ni znano. Schneider se je zavedal, da je rokopis sestavljen iz tekstov, ki so nastali v različnih časih in z različnim namenom. Ločil je več plasti oziroma recenzij.<sup>31</sup> Kot recenzijo A je Schneider označil tekst, ki se nahaja na straneh 1 do 44<sup>7</sup> in vsebuje dogodke med leti 1231 in 1341. Zdi se, da je bila napisana leta 1340 in 1341. Od Fournierjevih raziskav naprej velja, da je to verzijo napisal Janez osebno in po koncu pisanja na začetku teksta tudi dopisal naslov *Liber certarum historiarum*. Po mnenju Lhotskega je sicer vprašljivo, ali je Janez resnično hotel svoje delo nasloviti kot Knjigo resničnih zgodb ali pa je to bila samo začasna oznaka za *collectaneo*.<sup>32</sup> V strokovni literaturi se ta verzija pogosto označuje kot koncept. K tej recenziji pripada tudi posvetilo neznani osebi. Zanimivo je, da je recenzija A skoraj identična s tekstom in posvetilom avstrijskemu vojvodi Albrehtu II. iz rokopisa, ki je bil v dvajsetih letih 18. stoletja v posesti bratov Pez in je do nedavna veljal za izgubljenega. Schneider je posvetilo iz *Chronicon Charintie*, kot jo je poimenoval Hieronim Pez, objavil kot *praefatio* I, tistega iz wessobrunnskega rokopisa pa kot *praefatio* II. Pred leti je Thomas Wallnig v arhivu samostana v Melku med zapuščino bratov Pez našel na tri liste rokopisa, za katere je Winfried Stelzer dokazal, da gre za tri liste rokopisa, na osnovi katerega je Hieronim Pez pripravil izdajo besedila Kronike Anonimnega Leobenčana.<sup>33</sup> Stelzer je besedilo, ki ga je označil z M (po

<sup>25</sup> Lhotsky A., Quellenkunde, str. 297.

<sup>26</sup> Prim. LCH I, str. 197 »Unusquisque quod sibi rectum visum fuerat faciebat, sua quilibet, quantum poterat, defendebat, alter contra alterum dolos, insidias, captivitates, incendia atque spolia exercebat. . .«

<sup>27</sup> Prim. LCH I, str. 134 »... et fluctuat totus orbis.«

<sup>28</sup> Hillenbrand E., Der Geschichtsschreiber, str. 451.

<sup>29</sup> Lhotsky A., Quellenkunde, str. 297.

<sup>30</sup> Natančna shema rokopisa v: Klebel E., Zu den Fassungen und Bearbeitungen von Johannes von Viktring »Liber certarum historiarum.« V: MÖG Ergbd. XI (1929), str. 355 – 356.

<sup>31</sup> LCH I, str. IX – XV.

<sup>32</sup> Lhotsky A., Quellenkunde, str. 293.

<sup>33</sup> Stelzer W., Ein Neufund zu Johann von Viktring. Drei eigenhändige Blätter aus verschollenen »Chronicon Carinthiae«. Mit einem Fundbericht von Thomas Wallnig. V: Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft. Festschrift für Alfred Ogris zum 60. Geburtstag. (Klagenfurt 2001), str. 131 – 160.

njegovem nahajališču v Melku), tudi objavil v obliki reprodukcije in transkripcije.<sup>34</sup> Del besedila kronike Janeza Vetrinjskega je ohranjen v rokopisu, čigar avtor je passavski duhovnik Johann Staindel, ki je ustvarjal konec 15. stoletja in v prvih desetletjih 16. stoletja. Podobno kot Wessobrunnski rokopis je tudi Staindelov rokopis pravzaprav collectanea. Ob pripravi na svoje glavno delo *Chronicon generale* je Staindel namreč iz različnih historio-grfskih del izpisal posamezne notice in jih kasneje uporabil pri pisanju. Med drugim je ekscerpiral tudi Janeza Vetrinjskega. Schneider ni bil prepričan, ali besedilo temelji na recenziji A ali recenziji B, zato je ta del označil kot A2. Kasnejšo verzijo, za katero se v literaturi uporablja tudi izraz čistopis, je Janez začel že z letom 1217, fragmenti te verzije pa so na straneh 45 in od 47 do 120' wessobrunnskega kodeksa. Napisala sta jo dve različni osebi. Z B1 je Schneider označil tekst na straneh 45 in od 47 do 110'. V tej verziji manjkajo dogodki iz let 1261 do 1274 in dogodki, ki so se odvijali po letu 1327. Tekst je Janez skrbno pregledal in vanj vnesel popravke. Fragment, ki je napisan z drugo roko in je na straneh 111 do 120', je Schneider označil kot recenzija B2. Tekst je precej krajši od verzije B1 in vsebuje le dogodke med leti 1305 in 1314. Domneva se, da je to besedilo nekoliko starejše. Janez je pregledal tudi ta tekst, vendar ne do konca. Schneiderju se zdi možno, da sta oba pisarja pisala po originalnem Janezovem konceptu, ki pa ni bil narekovan, ker teksta kažeta na napake pri branju in ne na napake, ki bi nastale pri pisanju po nareku.<sup>35</sup> Čeprav ima recenzija B precej lukenj, postavlja Schneider njen nastanek v leto 1342, prvotno pa naj bi obsegala dogodke med leti 1217 in 1342. Po Kleblovem prepričanju se je morala vsaj recenzija B že leta 1414 nahajati v samostanu Stams na Tirolskem.<sup>36</sup> S črko C so označene tri krajše verzije dogodkov, ki segajo v 7. oziroma 8. stoletje. Verzija C1, ki je razdeljena v 9 poglavij, obsega leta 715 do 919 in se nahaja na straneh 122 do 130' rokopisa. Po Schneiderjevi oceni je napisana v polnejšem stilu. Verzija C2 na straneh 142 in 133 do 136' vsebuje leta 700 do 1125. Janez je verjetno hotel, da bi ta verzija tvorila skupno celoto z recenzijo B, vendar je ugotovil, da bi bilo to preobsežno. Tretja verzija C3 na straneh 121–121', 132–132', 138'–140, 141–141', 46 in na robovih listov 47 do 50 popisuje dogodke od leta 687 do 1271, vendar je precej besedila izgubljenega, večkrat pa se ponovi v različnih variacijah. Recenzija C naj bi bila namenjena oglejskemu patriarhu Bertrandu. Njen nastanek razlaga Schneider s tem, da je opat iz ne več poznanih razlogov čutil potrebo po razširitvi dela vse do vzpona Karolingov.<sup>37</sup> Tri različne variante recenzije naj bi bile posledica poskusov našega kronista, da bi vključil v prvo knjigo tudi dogodke karolinške dobe. Če je hotel, da s prvo knjigo ne bi prekoračil primernega obsega, je moral tekst primerno skrajšati, kar pa mu je uspelo šele v tretjem poskusu. Z D je Schneider označil kasnejšo predelavo Janezovega teksta. Čistopis B je namreč služil neznanemu piscu iz konca 14. stoletja za osnovno predlogo pri pisanju njegove *Chronica ab incarnatione Domini et gesta principium sacerdotum id est summorum pontificum novae legis et etiam imperatorum omnium Romanorum*. Leta 1721 je Hieronim Pez, ki je kroniki tudi dal tak baročen naslov, izdal ta spis kot delo Anonimnega Leobenčana, ker so v kroniki nanizani tudi lokalni podatki iz Leobna na Štajerskem. Schneider je pri svoji ediciji Knjige resničnih zgodb izhajal iz tega, da naj bi tekst Leobenčana do leta 1343 predstavljal dobesedni prepis zadnje redakcije Janezove kronike. To pa je predpostavka, ki je v zadnjih desetletjih naletela na največ kritike in očitkov. Lhotsky je podvomil, da bi bil Anonimni Leobenčan zgolj vesten

<sup>34</sup> Stelzer W., Die Melker Fragmente der Chronik Johannis von Viktring. V: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (= MIOG) 112 (2004) Heft 1–4, str. 272 – 289.

<sup>35</sup> Schneider F., Studien II, str. 408.

<sup>36</sup> Klebel E., Zu den Fassungen, str. 358.

<sup>37</sup> Schneider F., Studien II, str. 413.

prepisovalec Janezovega osnutka in mu je pri nastanku kronike pripisal tudi lastno historio-grafsko udeležbo. V svoji *Quellenkunde* obravnava Anonimnega Leobenčana ločeno od Janeza Vetrinjskega.<sup>38</sup> Zlasti v avstrijskem zgodovinopisju je v zadnjih letih ob vprašanju odnosa Knjige resničnih zgodb in pa Kronike Anonimnega Leobenčana, ki sicer presega ambicije tega članka, nastala obsežna produkcija znanstvene literature.<sup>39</sup> Ker pri omembah Kranjske recenzija D dosledno prinaša zgolj skrčen povzetek recenzije A, v članku ne razlikujem med Janezom Vetrinjskim in Anonimnim Leobenčanom, ampak tekst obravnavam kot enotno besedilo. Zadnjo, sicer najskromnejšo, recenzijo je Schneider označil z E. Ta recenzija vsebuje nekaj notic, ki se nanašajo na samostan v Stamsu in na naslednike tirolskega grofa Majnharda.

## 2. Kranjska v Knjigi resničnih zgodb

Kranjska se prvič omenja v Knjigi resničnih zgodb leta 1077, ko Janez poroča, da je nemški kralj Henrik Kranjsko izročil v roke oglejskemu patriarhu Sigehardu. V kroniki so ohranjene tri različice besedila, ki se med seboj razlikujejo po obsegu in deloma po vsebini. Notico je Janez pri vseh različicah uvrstil v poglavje o Henrikju IV. in Henrikju V. Prva različica, ki jo je Schneider označil kot C3 – *textus prior* – je vsebinsko skromnejša in omenja, da se je izročitev zgodila na pobudo kraljeve žene Berte v času, ko je na Koroškem vladal vojvoda Ludolf. Marka Kranjska naj bi bila oglejskemu patriarhu Sigehardu podeljena z zelo jasnim, nedvoumnim privilegijem (*sub privilegio valde claro*).<sup>40</sup> Druga različica, ki jo je Schneider označil kot C3 – *textus posterior*, je presenetljivo nekoliko obsežnejša kot prvotni tekst, čeprav naj bi Janez besedilo kronike predeloval predvsem z namenom, da bi ga skrajšal. Kralj Henrik je na posredovanje svoje žene Berte Kranjsko izročil patriarhu. To naj bi se zgodilo v času koroškega vojvode Ludolfa in ob prisotnosti prič obeh stanov.<sup>41</sup> V tretji različici (recenzija D) je preoblikovalec besedila zapisal, da naj bi bila Kranjska izročena oglejskemu patriarhu v prisotnosti Ludolfa (*presente Ludolfo duce Karinthie*).<sup>42</sup> Vsebinsko so vse tri različice precej skromne in dejansko ne širijo našega poznavanje problematike. Kot je bilo že omenjeno, je nenavadno, da predelan pasus recenzije C3 o podelitvi Kranjske po obsegu prekaša prvotno besedilo. Če pod drobnogled vzamemo celotno besedilo starejše in novejše verzije teksta C3, se izkaže, da je novejšo predelano verzijo besedila Janez v principu dodobra oklestil. Na nekaterih mestih se mu je celo že skrajšana verzija zdela predolga in jo je na robovih rokopisa še dodatno skrajšal. Samo v treh primerih se je Janez odločil, da tekst nekoliko podaljša. V novejši verziji je tako nekaj več besed namenil najdbi legendarnega kopja, s katerim naj bil preboden Kristus, ter pri omenjanju ustanovitve cistercijskega reda dodal prva dva dobrotnika reda. Tretji primer, ko je Janez razširil predelan tekst, je obravnavana omemba podelitve Kranjske. Zakaj se je torej Janez odločil, da besedilo razširi? Odgovor na to vprašanje nam

<sup>38</sup> Lhotsky A. *Quellenkunde*, str. 301 – 304.

<sup>39</sup> Naj omenim zgolj najpomembnejše članke: Bassi U. – Kamptner M., *Studien zur Geschichtsschreibung Johanns von Viktring*. (Das Kärntner Landesarchiv 22), (Klagenfurt 1997); Stelzer W., *Studien zur österreichischen Historiographie im 14. Jahrhundert. I. Die Chronik des »Anonymus Leobensis« und die Leobner Martins-Chronik*. V: *MIÖG* 103 (1995) Heft 3–4; Stelzer W., *Die verschollene Trauttmansdorffers Handschrift des Anonymus Leobensis: cvp 3445, 8221 und ihre Kontamination in den »Commentarii Anton Steyerers (1725) V: Unsere Heimat* 66 (1995) Heft 3; Bassi U., *Ein weiteres Doppelblatt der Kremser Fragmente des Anonymus Leobensis: ÖNB Cod. Ser. n. 3052. V: Unsere Heimat* 67 (1996) Heft 1.

<sup>40</sup> LCH I, str. 74.

<sup>41</sup> LCH I, str. 73.

<sup>42</sup> LCH I, str. 116.

lahko nakaže nekaj podrobnosti iz teksta. Primerjava starejše in novejše verzije C3 namreč pokaže, da je Janez besedilo razširil predvsem z nekaterimi dejstvi, v katerih se zrcalijo okoliščine podelitve in ki več kot 250 let po izdaji originalne listine niso mogle biti splošno znane. Tako Janez v predelani verziji trdi, da so bile priča tega dejanja osebe iz obeh stanov – tako iz vrst klerikov kot iz vrst laikov. Taka podrobnost bi težko ostala v spominu ljudi, če ne bi bila nekje zapisana. Očitno je v času med nastankom starejše in novejše verzije teksta C3 Janez pridobil dodatne informacije o podelitvi Kranjske, kar je bil tudi razlog, da je besedilo v novejši verziji razširil. In res najdemo v listini iz 1077 naštetе osebe tako iz laiških kot iz kleriških vrst, ki naj bi si prizadevale za to podelitev. S cerkvene strani so bili to škofje iz Augsburga, Eichstädta, Nürnberga, Osnabrucka in Prage, od laikov pa so izrecno imenovani češki vojvoda Vratislav, koroški vojvoda Liudolf, palatinski grof Cuone in mejni grof Tiepold.<sup>43</sup> Primerjava besedila vseh treh listin, ki jih je oglejski patriarh Sigehard leta 1077 prejel od Henrika IV., in s katerimi so mu bile podeljene Furlanija, Kranjska in Istra, ter besedila Janezove kronike, pokaže še nekatere zanimive podrobnosti. V kroniki se v vseh treh recenzijah poudarja, da se je podelitev zgodila po posredovanju kraljice Berte (*ad interventum consortis sue, interveniente regina*). Kranjska listina uporablja sicer drugačen izraz. Kralj naj bi oglejski cerkvi Kranjsko podelil na patriarhovo prošnjo in ob pomoči kraljice Berte (*subveniente dilecta nostra Berta regina*). V listini s katero je bila nekaj mesecev pred tem oglejskemu patriarhatu podeljena Furlanija, pa je navedeno, da naj bi se podelitev Furlanije zgodila *interventu excellentissimae matris nostrae Agnetis imperatricis et dilectissimae conjugis nostrae Berthae reginae* ...<sup>44</sup> Uporaba identičnega izraza *interventu* v furlanski listini in v kroniki Janeza Vetrinjskega nakazuje na možnost, da se je Janez pri pisanju naslanjal na furlansko ne pa na kranjsko listino. S to tezo je možno razložiti tudi zmedo z imeni v novejši verziji recenzije C3. Janez je namreč pri poimenovanju Henrikove žene napačno združil ime kraljice Berte in Henrikove matere Neže. *Rex Bertham Ottonis marchionis Ythali duxit filiam Agnetem*,<sup>45</sup> čeprav v starejši verziji Janez pravilno imenuje Berto kot Henrikovo ženo. Napako lahko pripišemo Janezovi površnosti pri pisanju, toda njegova površnost je posledica povzemanj in ekscerpiranja listine, s katero je bila Ogleju podeljena Furlanija. Medtem ko se namreč tako v listini o podelitvi Kranjske kot tudi v listini o podelitvi Istre Henrikova mati Neža sploh ne omenja, je v listini o podelitvi Furlanije vloga matere izrecno navedena. Ne samo Henrikova žena Berta, ampak tudi njegova mati Neža naj bi poleg ostalih velikašev posredovala pri vladarju za podelitev Furlanije. Janez torej ni bral in uporabljal kranjske ampak furlansko listino, njuni vsebini pa očitno smatral za identični. Ali je Janez tudi fizično videl omenjeno listino ni jasno, čeprav časovne okoliščine nakazujejo na to. Obe varianti recenzije C3 sta nastali po letu 1341, ko se je Janez vrnil z Dunaja. Januarja 1342 je v Šentvidu na Koroškem seznanil koroškega deželnega glavarja Ulrika Pfannberškega z listino, s katero je vojvoda Albreht vetrinjski samostan vzel pod zaščito.<sup>46</sup> Aprila 1342 najdemo Janeza v Čedadu pri patriarhu Bertrandu.<sup>47</sup> Domnevamo lahko, da je bil Janezu ob tem obisku omogočen vpogled v arhiv oglejskega patriarhata. Prav zato je potrebno Janezovo posvetilo

<sup>43</sup> Die Urkunden Heinrichs IV. (= D. H. IV.). Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI, 2 (Hannover 1978), 296; Schumi F., Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain (=URBK), (Laibach 1882/3; 1884, 1887), I, 52.

<sup>44</sup> D. H. IV., 293; URBK I, 51.

<sup>45</sup> LCH I, str. 73.

<sup>46</sup> MDC X, 150.

<sup>47</sup> MDC X, 156. Regest je sicer vsebinsko pomankljiv. Iz Schneiderjevih regestov je namreč razvidno, da se je inkorporacija župnije zgodila na prošnjo opata Janeza.

opatu Bertrandu razumeti predvsem kot zahvalo za to možnost.<sup>48</sup> Janez je torej po vsej verjetnosti poznal in pri delu uporabljal listino o podelitvi Furlanije oglejskemu patriarhu, nastanek predelane recenzije C3 pa lahko postavimo v čas po aprilu 1342.

Janez je oglejsko cerkev ponovno vpletel v svojo kroniko, ko je popisoval dogodke iz šestdesetih let 13. stoletja. Med omembo zakona Otokarja Přemysla z Margareto Babenberško ter dogodki v cesarstvu je Janez vrnil kratko notico o Ljubljani. V enem samem stavku pove, da je leta 1261 koroški vojvoda Ulrik izročil Ljubljano v roke oglejskega patriarha. *Ulricus dux Karinthie Gregorio patriarche Laybacum optulit*.<sup>49</sup> Takoj za tem skromnim stavkom nadaljuje pripoved v svoji kroniki z delitvijo Bavarske med Henrika in Ludvika. Tako v recenziji C3 kot v recenziji D sta notici vsebinsko identični. Opisano dejanje je zgodovinsko potrjeno. Koroški vojvoda Ulrik III. in oglejski patriarh Gregor sta bila že od leta 1258 v sporu zaradi dedovanja po patriarhu Bertoldu, zadnjemu moškemu potomcu iz družine Andechs-Meran. Kot mož Neže, zadnje še živeče pripadnice te nekdanj najmočnejše plemiške družine na Kranjskem, je Ulrik menil, da posesti na Kranjskem pripadajo njemu. Po treh letih spopadov, v katerih je Ulrik med drugim porušil grad Vernek pri Litiji, sta 24. novembra 1261 oba sprta fevdalca sklenila v Čedadu dogovor. Ulrik se je obvezal, da bo oglejskemu patriarhu vrnil vse na silo odvzete posesti, v treh letih na novo zgradil porušeni Vernek in mu izročil svoje posesti v gozdu *Pocenyer* na Krasu in Furlaniji ter Ljubljano z vsem, kar spada zraven, z dobrinami, ljudmi in gradovi Goričane, Jetrbenk, Falkenberg, Ig in Turjak, ki pa jih je moral patriarh takoj podeliti Ulriku, Filipu in njunim zakonitim dedičem v fevd. Patriarh je nato bratoma in njunim zakonitim dedičem dal v fevd še Kranj in jurisdikcijo nad Kranjsko marko, za čas njunega življenja pa tudi Slovenj Gradec. V pogodbi sledi nato še dogovor o skupnem poslanstvu pri papežu, da bi dosegli razveljavitev Ulrikovega zakona z ostarelo Nežo. Nadalje sta se sprti strani dogovorili, da je v primeru, če bi Neža svoje posesti zapustila oglejskemu patriarhu, patriarh dolžan vse podeliti bratoma Ulriku in Filipu.<sup>50</sup> Dva dni kasneje je patriarh Gregor že imenoval Berengarja, prošta v cerkvi sv. Ulrika in Ruperta iz Budria v Furlaniji (*de Budria*) ter druge sle in zastopnike, da bi prevzeli Ljubljano z vsemi pripadajočimi gradovi ter dobil od vseh vazalov prisego zvestobe.<sup>51</sup> V naslednjih dneh je nato ljubljanski gradiščan Rudelin izročil ključe gradu Berengerju in Rupertu,<sup>52</sup> kmalu za tem pa so Falkenberški, Gerloh iz Jetrbenka, Oton s Turjaka in Konrad, brat nekdanjega gospoda Varnerija iz Loke, prisegli – tako pravi tekst listine – pri svetem božjem evangeliju zvestobo oglejskemu patriarhu.<sup>53</sup>

Odrpito ostaja vprašanje, od kod je Janez poznal omenjeno dejanje. Kronike iz 13. in 14. stoletja, iz katerih bi lahko črpal Janez Vetrinjski o dogodku molčijo. Otokarju iz Geule spori med Spanheimi in oglejskim patriarhom niso poznani. Tudi sam opis dogodka deluje nekako vrinjeno med preostalo besedilo kronike. Janez ne pojasnjuje, zakaj je prišlo do spora, ne omenja Bertoldove oporoke, niti posameznih vojaških spopadov med sprtima stranema.<sup>54</sup> Zdi se torej,

<sup>48</sup> Posvetilo opatu Bertrandu objavljeno v LCH II, str. 243 – 246.

<sup>49</sup> LCH I, str. 97 (rec. C3) in str. 136 (rec. D).

<sup>50</sup> Tekst mirovne pogodbe v URBK II, 290 in v: MDC IV/1, 2761.

<sup>51</sup> Zahn J., *Austro – Friulana. Fontes rerum Austriacarum (=FRA) II/40* (Wien 1877), 3; Otorepec B., *Gradivo za zgodovino Ljubljane (=GZL)*, (Ljubljana 1956 – 1968), XI/20. Prim. tudi URBK II, 291.

<sup>52</sup> FRA II/40, str. 316; URBK II, 293.

<sup>53</sup> FRA II/40, str. 317; URBK II, 294.

<sup>54</sup> Okoliščine, ki so pripeljale do sklenitve čedajskega miru, in o njegovih posledicah prim. Hauptman L., *Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung: Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Krain*. (Wien 1929) str. 421 – 423. V slovenskem prevodu Hauptman L., *Nastanek in razvoj Kranjske* (Ljubljana 1999), str. 118 – 119. Še obsežneje Komac A., *Formiranje dežele Kranjske in deželnega plemstva v času med 1150 in 1350* (Doktorska disertacija), (Ljubljana 2003), str. 183 – 187.

da Janezu kot predloga pri pisanju ni služil nek starejši tekst kronikalnega značaja. Po vsej verjetnosti je torej dogodke moral poznati iz listinskega gradiva oglejskega patriarha, kar bi bilo v skladu z zgoraj postavljeno tezo, da je imel Janez posredno ali neposredno možnost uporabe podatkov iz arhiva oglejskega patriarhata. Dodaten argument k tezi o Janezovem poznavanju oglejskega arhiva je tudi dejstvo, da je Janez poznal obstoj in vsebino testamenta Filipa Spanheimskega. Janez namreč v čistopisu kronike trdi, da je Filip v svoji oporoki zapustil Ljubljano oglejskemu patriarhu.<sup>55</sup> In res je Filip v svoji oporoki, ki jo je spisal nekje pri Kremsu julija 1279, poleg zahteve, da se iz njegovega premoženja na Koroškem in Kranjskem poplača vse cerkvene instance, ki jih je v svojem življenju oškodoval, navedel, da Ljubljano zapušča oglejski cerkvi.<sup>56</sup> Kontekst v besedilu Knjige resničnih zgodb ponovno nakazuje, da je podatke črpal iz listinskega gradiva in ne iz virov kronikalnega značaja. Očitno je Janez ekscerpiral tudi Filipov testament, vprašanje pa je, na kakšen način oziroma kje je Janez lahko prišel do dokumenta, ki ga danes v dveh originalih hrani Haus- Hof- und Staatsarchiv na Dunaju.<sup>57</sup> Kot najverjetnejša možnost se ponovno zdi arhiv oglejskega patriarhata. Originala danes furlanski arhivi sicer ne hranijo več, obstajajo pa posredni dokazi, da je še vsaj v šestdesetih letih 14. stoletja bil izvod testamenta hranjen tudi v oglejskem arhivu. V sporu med oglejskim patriarhatom in Habsburžani, ki se je razplamtel v drugi polovici 14. stoletja, se je patriarh leta 1366 sklenil obrniti na kralja Karla IV. Aprila 1366 je furlanski parlament za patriarha Markvarta sestavil spisek listin s kratkimi povzetki njihove vsebine.<sup>58</sup> Te listine naj bi po prepričanju patriarha in furlanskega parlamenta predstavljale pravno osnovo, na kateri je temeljila pravica Ogleja nad Kranjsko, Krasom in Istro. Tako v spisku najdemo prvo darilno listino iz 1077, drugo iz 1093 in še nekatere pomembne dokumente. Med njimi se omenja tudi Filipov testament iz 1279, ki so ga – vsaj en izvod – takrat očitno hranili tudi v Ogleju. Ko je Janez Vetrinjski predeloval recenzijo A svoje kronike, je po pregledu oglejskega arhiva, v katerem je naletel tudi na omenjeno listino, vsebino razširil tudi z notico o omenjenem dogodku. Časovno lahko torej nastanek recenzije B postavimo podobno kot C3 v čas po aprilu 1342.

Dogodki na Kranjskem postanejo za Janeza Vetrinjskega ponovno zanimivi po smrti Ulrika Spanheimskega. Z njegovo smrtjo se je politična situacija na Kranjskem in na Koroškem bistveno spremenila. Za Ulrikovo dediščino in naslove sta se potegovala dva kandidata. Prvi pretendent je bil Ulrikov brat Filip Spanheimski, njegov konkurent pa češki kralj Otokar II. Přemysl. Otokarjeve zahteve po spanheimski dediščini so temeljile na dedni pogodbi med njim in Ulrikom Spanheimskim, ki sta jo sklenila decembra 1268 v Podiebradu na Češkem. Ulrik se je v pogodbi zavezal, da bo v primeru, če umre brez zakonitih dedičev *sicut nobis consanguinitatis vinculo alligatus multaque amicitie beneficia ac indefesse dilectionis argumenta* vse dežele, fevde in dobrine zapustil Otokarju pod pogojem, da slednji pobožnim ustanovam, ki jih je izbral Ulrik, nameni po 100 mark iz njegove dediščine v spomin Ulrikove smrti.<sup>59</sup> Pogodba je sicer stala na pravno zelo šibkih temeljih, saj je državne fevde, in to je spanheimsko vojvodstvo na Koroškem brez dvoma bilo, lahko podeljeval samo kralj.<sup>60</sup> Sporosti svojega dogovora sta se zavedala tako Ulrik kot Otokar. Verjetno je bil tudi to eden

<sup>55</sup> LCH I, 284.

<sup>56</sup> MDC V, 392.

<sup>57</sup> Wiesner navaja, da sta v Haus- Hof- und StaatsArchiv na Dunaju hranjeni dve vsebinsko identični listini oporoke z merami 25: 36 (A<sup>1</sup>) in 23:36 (A<sup>2</sup>). Prim. MDC V, 392.

<sup>58</sup> FRA II/40, str. 317 – 318.

<sup>59</sup> MDC IV/2, 2988.

<sup>60</sup> Dopsch, A, Die Kärnten – Krainer Frage und die Territorialpolitik der Ersten Habsburger in Österreich. V: AÖG 87 (1899), str. 6.

izmed razlogov, da je pogodba ostala tajna. Ulrik je še septembra 1269, ko je Filipa v pismu seznanil s smrtjo oglejskega patriarha Gregorja, brata naslavljal kot svojega dediča na Koroškem in Kranjskem.<sup>61</sup> Nasproti sta si torej stala konkurenta, ki sta oba svoje zahteve po Koroški in Kranjski lahko utemeljevala na pravno majavih nogah. Ker v nemškem cesarstvu ni bilo splošno priznanega vladarja, ki bi lahko razsojal med sprtima stranema, je bil spopad neizbežen. Janez Vetrinjski je poznal obstoj sporne pogodbe. V vseh recenzija poudarja, da sta Ulrik in Otokar *habuerunt pactum*. Dogodke, ki so sledili, povzame opat zelo sumarno. Najobsežnejša in najnatančnejša je recenzija A. Ostale so nekoliko skromnejše, čeprav se vsebinsko razen v nekaterih poudarkih medsebojno ne razlikujejo.<sup>62</sup> Po Janezovi rekonstrukciji je Otokar na Koroško najprej poslal brnskega prošta, enega izmed svojih uradnikov, ki pa je lahko – tako Janez – prevzel vsega dva gradova. Več uspeha naj bi imel Filip, ki se je polastil *omnes municiones et castra terre cum castris patriarchalibus* in Otokarjevega poslanca celo prisilil, da je z njim sklenil *foedus amicitie et concordie*. Ostalih okoliščin Janez ne opisuje. Veliko več nam o prvih mesecih spora med Otokarjem in Filipom pove ohranjeno listinsko gradivo. Filip je takoj začel okrog sebe zbirati pristaše za morebitni vojaški spopad. V Ljubljani so že 2. novembra Rudelin, kastelan v Ljubljani, Herman iz Rabensteina, brata Herbord in Oto Turjaška ter Gerloh iz Jetrbenka obljubili zvestobo Filipu, ki je, kot pravi listina, pravi dedič in gospodar dežele.<sup>63</sup> Konec novembra se je omenjenim pridružil še Friderik iz Falkenberga.<sup>64</sup> Na Filipovi stani je stala zlasti Kranjska in njeno nižje plemstvo, Otokar pa je svoje pristaše našel predvsem med visokim plemstvom. Konec januarja in v začetku februarja leta 1270 najdemo v Otokarjevem spremstvu na Dunaju škofo iz Olomuca, Bamberga, Freisinga, Briksna, Krke in Passaua. Prav tako se takrat na Dunaju mudijo grofje Majnhard in Albert Goriška, Ulrik Vovberški, Friderik Ortenburški, Ulrik Sternberški od kranjskih plemičev pa Gebhard iz Limberka, Ortolf iz Krškega, Konrad iz Loke in Konrad Gal.<sup>65</sup> Do direktnega vojaškega spopada je prišlo šele jeseni 1270, ko se je Otokar z vojsko odpravil na Kranjsko in Koroško. Janez Vetrinjski je ponovno skromen. Omenja obleganje Ljubljane, hitro predajo ostalih kranjskih gradov in Otokarjevo pot na Koroško.<sup>66</sup> Ostalih podrobnosti Janez ne prinaša. Spet nam o okoliščinah spopada več kot Janez pove ohranjeno listinsko gradivo. Vse do konca oktobra 1270 se je sodeč po listinah Otokar zadrževal na Češkem in v Avstriji. Prvega novembra je izdal listino na Dunaju in se nato premaknil, očitno že v spremstvu vojske, proti jugu. Listinsko je na Kranjskem izpričan samo enkrat, in sicer 24. novembra, ko je v Stični tamkajšnjemu samostanu podelil desetino vseh dohodkov od gradu in mesta Kostanjevica, pod pogojem, da obhajajo slovesne obletnice za Bernarda Spanheimskega, njegovo ženo Judito in Otokarjeve starše ter dediče, s čimer je izpolnil svoje obveznosti iz dedne pogodbe.<sup>67</sup> Glede na možen itinerar se zdi, da je že pred tem datumom izdal v Slovenj Gradcu dve nenatančno datirani listini<sup>68</sup> in tudi že uspešno osvojil mesto Ljubljana z gradom. V Janezovi kroniki omenjeno obleganje smemo torej postaviti v sredino novembra 1270. V začetku decembra ga že najdemo na Koroškem, kjer je 6. decembra potrdil nekatere listine Bernarda Spanheimskega za samostan v Vetrinju.<sup>69</sup> Janez Vetrinjski je pri opisovanju tega obdobja

<sup>61</sup> MDC IV/2, 3013.

<sup>62</sup> LCH I, str. 99 (rec. C3), str. 138 (rec. D), str. 174 (rec. A), str. 207 (rec. A2).

<sup>63</sup> MDC V, 1.

<sup>64</sup> MDC V, 3.

<sup>65</sup> MDC V, 12 – 16.

<sup>66</sup> LCH I, str. 100 (rec. C3), str. 138 (rec. D), str. 174 (rec. A), str. 209 (rec. A2).

<sup>67</sup> MDC V, 49.

<sup>68</sup> Šebánek J. – Dušková S., Das Urkundenwesen König Ottokars II. von Böhmen II. V: Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 15 (1969).

<sup>69</sup> MDC V, 54.

neizviren. Vse njegovo pisanje temelji na Rimani kroniki Otokarja iz Geule, ki jo je ekcerpiral in bistveno skrajšal.<sup>70</sup> Tako na primer Janez ne navaja, da naj bi bil eden izmed Otokarjevih vojskovodij Ulrik iz Lichtensteina, da naj bi obleganje Ljubljane trajalo tri dni, posadka v gradu pa naj bi se predala sama. Enako ne omenja gradov, ki so po padcu Ljubljane drug za drugim odpirali svoja vrata Otokarjevim pristašem, čeprav štajerski kronist izrecno navaja, da je na ta način padel Kamnik. Tudi ko piše o postopanju Otokarja Přemysla po podreditvi Kranjske in Koroške, Janez dosledno povzema Otokarja iz Geule. Novi deželni gospod naj bi za glavarja na Koroškem postavil Albrehta iz Frena, medtem ko naj bi na Kranjskem to funkcijo prevzel točaj iz Hausbacha.<sup>71</sup> Podobno je Janez neizviren tudi pri opisovanju dogodkov po 1273, ko nemško krono prevzame Rudolf Habsburški in se zaplete z Přemyslom v spor o pravicah do Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Ko piše o poslanstvu, ki ga je Rudolf poslal k Otokarju po koncu državnega zbora v Augsburgu maja 1275 z zahtevo, da se vrnejo omenjene štiri dežele, se Janez spet povsem nasloni na Otokarja iz Geule. Ponovi identične napake, ki so se zapisale že štajerskemu kronistu. Čas poslanstva napačno datira v leto 1274 in tudi vodjo poslanstva Friderika iz Nürnberga podobno kot Otokar nepravilno imenuje kot Henrika.<sup>72</sup> Enako ostanejo neznanka imena talcev, ki jih je po Janezovih navedbah moralo avstrijsko, štajersko, koroško in kranjsko plemstvo poslati na Češko kot garancijo za zvestobo češkemu kralju.<sup>73</sup> Na Otokarju iz Geule temelji tudi omemba sodelovanja Kranjcev v bitki pri Dürnkrutu,<sup>74</sup> in Rudolfovo srečanje s koroškimi in kranjski plemiči v Judenburgu sredi oktobra 1279.<sup>75</sup> Za obdobje Otokarja Přemysla je Janezova kronika povsem nesamostojen vir.

Kot vir je Knjiga resničnih zgodb dragocenejša za obdobje po smrti Otokarja Přemysla, ko je delitev vzhodnoalpskega prostora postala ponovno aktualna. S spretno politiko je Rudolf Habsburški najprej dosegel, da so se svojim zahtevam odrekli vsi morebitni dediči. Filip Spanheimski, ki se je po Dopschevem mnenju že jeseni 1276 odpovedal Koroški in Kranjski, ki sta mu bili formalno podeljeni februarja 1275,<sup>76</sup> je julija 1279 umrl v Kremsu. Z Nežo Badensko, ki bi kot nečakinja Friderika II. Babenberškega in žena Ulrika Spanheimskega upravičeno postavljala zahteve do dediščine, se je Rudolf poravnal na že omenjenem judenburškem srečanju s kranjskim in koroškim plemstvom oktobra 1279. S svečano listino se je Neža 22. oktobra v Judenburgu odpovedala vsem posestvom, ki jih je zahtevala kot dedinja po svojem stricu Frideriku Babenberškem, prav tako tudi tistim, ki jih je dobila kot zaženo ali jutrnjo od svojega prejšnjega moža, koroškega vojvode Ulrika Spanheimskega. Grof Ulrik Vovberški, Nežin tedanji mož, se je odpovedal grofiji Perneck, mestu Drosendorf

<sup>70</sup> Ottokars Österreichische Reimchronik (=Reimchronik), (MGH Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters 5), (ed. J. Seemüller), Leipzig 1890, 1893, verz 10.453 – 10.701.

<sup>71</sup> LCH I, str. 175 (rec. A), str. 209 (rec. A2). Točaj iz Hausbacha se kot glavar na Kranjskem ne omenja v nobenem drugem viru. Listinsko je kot glavar na Kranjskem prvi izpričan Ulrik iz Dürnholza oktobra 1271; Reimchronik, v. 10.589 – 10.591. Prim. tudi MDC V, 82.

<sup>72</sup> LCH I, str. 223 (rec. A), str. 271 (rec. B, D, A2); Reimchronik, v. 13.187 – 13.425; Prim. tudi Böhmer J. – Redlich O., Regesta imperii (=RI), VI/1, (Innsbruck 1898), 379a.

<sup>73</sup> LCH I, str. 229 (rec. A), str. 275 (rec. A2); Reimchronik, v. 13.805 – 13.847. Otokar naj bi po pisanju Janeza Vetrinjskega talce sicer zahteval ob novici, da Rudolf pripravlja vojaški pohod proti njemu. Vendar je sodeč po pismu salzburškega nadškofa Friderika, ki ga je naslovil na kralju Rudolfu in v katerem opisuje razmere v vzhodnih Alpah, Otokar vzel talce že vsaj v začetku 1275. V pismu, ki ga Redlich datira v februar 1275, namreč Friderik omenja, da je v teh deželah povsod slišati tamlanje, saj se s talci, ki so bili izročeni Češkemu vladarju, ravna zelo okrutno. (Prim. RI VI/1, 336).

<sup>74</sup> LCH I, str. 231 (rec. A), str. 277 (rec. B, D, A2); Reimchronik, v. 14.995 – 15.310.

<sup>75</sup> LCH I, str. 236 (rec. A), str. 281 (rec. B, D, A2); Reimchronik, v. 18.740 – 18.810 zlasti v. 18.781 – 18.785.

<sup>76</sup> Dopsch A., Frage, str. 26.

in nekaterim drugim utrdbam v Avstriji, pri čemer je pojasnil, da je bil nekdanj odstopil te posesti Otokarju pod prisilo in je samo pravno dejanje zato neveljavno. Kralj Rudolf je v zameno zagotovil, da jima bo izplačal 6.000 mark srebra. Ker – kot priznava v listini – kraljeva blagajna ni imela tega denarja, jima je v zastavo izročil dohodke od nekaterih sodišč na Koroškem, gospostvo Laško, ter gradove Žaženberg, Klauzenštajn, Freudeneg in Laško.<sup>77</sup> Rudolf je na ta način dosegel enega najpomembnejših ciljev iz začetka svoje vladavine, namreč povrnitev vseh protipravno odtujenih državnih fevdov, po katerih je segel Otokar Přemysl. Nova delitev tega ozemlja se je lahko začela. Avstrija in Štajerska nista bili sporni. Brez večjih zapletov sta obe deželi prešli v roke Habsburžanov. Rudolf je maja 1281 svojega sina Albrehta postavil za državnega upravitelja v Avstriji in na Štajerskem,<sup>78</sup> leto dni kasneje pa sta kot državni fevd prišli v roke vladarjevima sinovoma Albrehtu in Rudolfu.<sup>79</sup> Bolj zapletene je bila situacija s Koroško in Kranjsko. Na eni strani je moral zadovoljiti apetite svojega najpomembnejšega pristaša v vzhodnih Alpah Majnharda Goriškega, po drugi strani pa si je Rudolf želel ohraniti določeno mero moči tudi v teh dveh deželah. Nemškemu kralju je bilo nenaklonjeno tudi dejstvo, da je bil v precejšnji meri finančno odvisen od Majnharda. Kmalu po izgonu Otokarja Přemysla iz vzhodnih Alp je namreč Rudolf zastavil Majnhardu Goriškemu Kranjsko. Po Dopschevih ugotovitvah govorita o zastavi Kranjske zgolj dva vira, ki sta oba posredna. Prvi je kratka notica v Janezovi Knjigi resničnih zgodb. Niti Janezu niso okoliščine povsem jasne. Ko omenja izročitev Avstrije, Štajerske in Kranjske v roke Albrehta Habsburškega, Koroške pa v roke Majnharda Goriškega, priznava, da je javno mnenje o tem vprašanju neenotno. Nekateri naj bi trdili, da je Majnhard prišel do tega naslova potem ko je vladarju dal 30.000 mark srebra, drugi pa pravijo, da mu je bila Kranjska zastavljena za 20.000 marka srebra, s tem da je naziv ostal Albrehtu in njegovim otrokom, dohodki pa Majnhardu.<sup>80</sup> Drugi vir, v katerem se omenja zastava Kranjske, je listina Rudolfa Habsburškega izdana 23. januarja 1286 v Augsburgu. Listina dejansko predstavlja uvodno dejanje k slovesni podelitvi vojvodine Koroške v roke Majnharda Goriškega, ki se je zgodila dober teden kasneje.<sup>81</sup> Rudolf je v njej naznanil, da za ohranitev večnega prijateljstva med avstrijskim vojvodo Albrehtom in tirolskim grofom Majnhardom odreja, da s podelitvijo Koroške Majnhardu slednji nima nikakršnih pravic do Kranjske in Marke razen tistih, ki izhajajo iz zastave. V nadaljevanju dodaja, da po poplačilu zastave tako Kranjska kot Marka preideta nazaj na Albrehta in njegove dediče.<sup>82</sup> K tem dvema omembama je potrebno prišteti še skromno notico pri Otokarju iz Geule. Med opisom vojaških akcij poleti 1307, ko sta Majnhard Ortenburški in Henrik Goriški zasedla Kranjsko, Otokar namreč kratko omeni, da je imel Henrik Koroški Kranjsko v zastavo.<sup>83</sup> Ostali viri o zastavitvi Kranjske molčijo!

Ob tem se postavlja cela vrsta vprašanj, ki nimajo zanesljivega odgovora. Odprto ostaja, kdaj naj bi bila pogodba med Majnhardom in Rudolfom o zastavi Kranjske sklenjena. Starejši raziskovalci so zastavo postavljali med 1276 in 1286, kot jo datira tudi Janez Vetrinjski. Dopsch je v svojem ekskurzu o času zastave dokazoval, da je do zastave Kranjske po vsej verjetnosti prišlo že ob koncu 1276,<sup>84</sup> Hauptman pa jo je postavljajal med 1278 in oktobrom

<sup>77</sup> MDC V, 406, regest v RI VI/1, 1138.

<sup>78</sup> RI VI/1, 1289.

<sup>79</sup> Schwind E. – Dopsch A., *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch – österreichischen Erblände im Mittelalter* (Innsbruck 1895), 67.

<sup>80</sup> LCH I, str. 249 (rec. A), str. 289 (rec. B, D, A2).

<sup>81</sup> MDC V, št. 672, str. 421; prim. RI VI/1, št. 1971.

<sup>82</sup> MDC V, št. 668, str. 419; prim. RI VI/1, št. 1964.

<sup>83</sup> Reimchronik, v. 92.760. »... daz in daz stüend ze phande ...«

<sup>84</sup> Dopsch A., *Frage*, str. 93ss.

1279.<sup>85</sup> Tudi finančna plat zastave je nekoliko presenetljiva. Po Wiesfleckerjevem prepričanju zastava namreč ni bila rentabilna. Kranjska in Marka sta Majnhardu prinašala letno 1.200 mark dohodka, če pa bi Majnhard 20.000 mark srebra posojal z običajnimi 10% obrestmi, bi dobil na leto 2.000 mark. Wiesflecker je prepričan, da je tirolski grof v zastavljeno vsoto vračunal tudi svoja pričakovanja in želje po Kranjski.<sup>86</sup> Prav Majnhardove aspiracije po Kranjski naj bi bile po interpretaciji Augusta Jakscha eden od vzrokov za zapletete pri podelitvi Koroške. Decembra 1282 so bile na državnem zboru v Augsburgu sinovoma nemškega kralja Rudolfa, Albrehtu in Rudolfu, podeljene vojvodine Avstrija, Štajerska, Koroška in dežela Kranjska z Marko,<sup>87</sup> čeprav naj bi bila Koroška obljubljena Majnhardu.<sup>88</sup> Jaksch meni, da je bila Rudolfova podelitev Koroške njegovim sinovoma predvsem posledica trmastega Majnhardovega vztrajanja pri zahtevi po Kranjski, ki mu je Rudolf ni želel izročiti na noben način. V Rudolfovi potrditveni listini, izdani 27. decembra 1282,<sup>89</sup> je Koroška izpuščena, kar naj bi bil dokaz, da je vladar Koroško po rešitvi spora okrog Kranjske res namenil Majnhardu. Slednji naj bi se Kranjski odpovedal šele leta 1285, ko naj bi češki kralj Vaclav od Rudolfa nepričakovano zahteval izpolnitev Podiebradske pogodbe iz leta 1268 in je obstajala nevarnost, da Koroška in Kranjska prideta v roke češkega vladarja. Kljub majhni verjetnosti, da bi Rudolf Vaclavove zahteve zares izpolnil, naj bi Majnhard zaradi strahu le popustil pri svojih zahtevah.<sup>90</sup> Wiesflecker se s tako interpretacijo dogodkov ne strinja. Zaradi nasprotovanja volilnih knezov, da bi Majnhard dobil Koroško, naj bi Rudolf pridobil njihovo privolitev za podelitev Avstrije, Štajerske, pa tudi Koroške in Kranjske v roke svojih sinov, sinova pa bi potem Koroško izročila Majnhardu. Izvedbo tega načrta je preprečilo nenadno izobčenje Majnharda na cerkveni sinodi v Ogleju jeseni 1282<sup>91</sup> in ne Kranjsko vprašanje. Da je bilo to vprašanje tedaj že rešeno, naj bi dokazovala že omenjena Rudolfova potrditvena listina iz 27. decembra 1282, s katero je Kranjska prešla v roke Albrehtu in Rudolfu Habsburškima, med pričami pa se navaja tudi Majnhard.<sup>92</sup> To naj bi dokazovalo, da se je Majnhard že sprijaznil z izgubo Kranjske. Ko je bilo leta 1284 cerkveno izobčenje nad Majnhardom preklicano,<sup>93</sup> je tirolski grof začel z diplomatsko ofenzivo za pridobitev Koroške. Z velikim slavljem ob posvetitvi samostana v Stamsu je skušal narediti vtis na cerkveno gosposko, medtem ko naj bi posvetno plemstvo skušal pridobiti januarja 1285 v Egru ob srečanju med češkim princem Vaclavom in Rudolfovo hčerko Juto.<sup>94</sup> Že na zboru v Nürnbergu marca 1285 naj bi Rudolf po Wiesfleckerjevem prepričanju dobil privolitev nekaterih volilnih knezov za podelitev Koroške Majnhardu Tirolskemu.<sup>95</sup> Januarja 1286 je bila na državnem zboru v Augsburgu Koroška slovesno izročena v Majnhardove roke. Koroško–kranjsko vprašanje je bilo na ta način vsaj začasno rešeno.

Viri, na osnovi katerih je Janez Vetrinjski opisoval omenjene dogodke, so poznani le deloma. Osnovni okvir dogajanja je Janez vsekakor poznal iz Otokarjeve rimane kronike

<sup>85</sup> Hauptman L., *Erläuterungen*, str. 429 – 430, slovenski prevod Hauptman L., *Nastanek*, str. 127 – 128.

<sup>86</sup> Wiesflecker H., *Meinhard der Zweite. Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts* (Innsbruck 1955), str. 116.

<sup>87</sup> RI VI/1, 1740b.

<sup>88</sup> Wiesflecker H., *Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten II*, 258 (glej zlasti opombo v drobnem tisku).

<sup>89</sup> RI VI/1, 1743.

<sup>90</sup> Jaksch A., *Geschichte Kärntens bis 1335* (Klagenfurt 1929) II, str. 102–105.

<sup>91</sup> Wiesflecker H., *Regesten II*, 365.

<sup>92</sup> Wiesflecker H., *Regesten II*, 366.

<sup>93</sup> Wiesflecker H., *Regesten II*, 413.

<sup>94</sup> O srečanju v Egru prim. RI VI/1, 1877a.

<sup>95</sup> Wiesflecker H., *Meinhard der Zweite*, str. 123–124.

višino zastave pa je poznal od drugod. Odkod mu ta podatek lahko zgolj domnevamo. Janez se je skušal kar najbolje seznani o vseh okoliščinah dogodka in je informacije iskal in preverjal pri različnih virih. To potrjujejo njegove besede, da o zastavi ne prevladuje enotno mnenje, ampak da nekateri trdijo, da je Majnhard vladarju izročil 30.000 mark srebra, drugi pa govorijo o zastavi Kranjske za 20.000 mark srebra. Vire Janezovih informacij lahko iščemo v krogih, ki sta si stala nasproti po letu 1335, ko so v moški liniji izumrli koroški vojvode iz tirolske veja goriških grofov. Prvi krog predstavljajo pristaši Habsburžanov Albrehta II. in Otona. Od tu verjetno izvira podatek o višini zastave. Drugi krog predstavljajo pristaši Margarete Maultasch, hčerke Henrika Koroškega, ki bi Janezu lahko posredovali podatek o izročenih 30.000 markah srebra. Tako z prvimi kot z drugimi je imel Janez dobre stike.

Janez pa ne omenja samo te zastave. Kot edini med zgodovinskimi viri tudi omenja, da naj bi 1298 prišlo do povišanja zastave. V drugih (vsaj meni) znanih virih se ta vnovična zastava ne omenja. Po Janezovem pripovedovanju naj bi nadškof iz Mainza, sicer volilni knez, ob kronanju češkega kralja Václava II. junija 1297 opazil Albrehtovo slavo in moč ter mu sugeriral, da je vreden same nemške krone. Albrehta je to spodbudilo, da je organiziral koalicijo proti tedanjemu nemškemu vladarju Konradu iz Nassaua. V svoje vrste je povabil tudi vse tri Majnhardove še živeče sinove. Vojaškemu pohodu se je pridružil Henrik, najmlajši izmed bratov. Še pred samim pohodom si je zaradi načrtovanih vojaških aktivnosti Albreht pri Goriških ponovno sposodil denar, vsota pa je bila pripisana k zastavi Kranjske.<sup>96</sup> Kdaj je do tega pravnega dejanja prišlo iz besedila ni razvidno, očitno je le, da naj bi se to zgodilo pred začetkom vojaškega pohoda. Če izhajamo iz iste predpostavke kot Dopsch pri prvi zastavi leta 1276, namreč da so bile pri sklenitvi zastave osebno prisotne vse vpletene strani, se lahko morebitnemu datumu zastave vsaj približamo. Koroški vojvoda Henrik je sicer listinsko v tistem obdobju slabo izpričan. Sredi oktobra 1297 ga najdemo v Šentvidu na Koroškem, kjer je skupaj z bratom Otonom in Ludvikom posredoval v sporu med Otonom iz Finkensteina in Emichom, novim proštom na Otoku/Maria Wörth.<sup>97</sup> Do marca, ko naj bi se začel Albrehtov pohod proti zahodu, mi ni znana nobena listinska omemba koroških vojvod. Vendar se v nadaljevanju analov iz Zwetla omenja, da naj bi Henrik sodeloval pri slovesnostih na Dunaju ob zaroki češkega kralja Václava in Elizabete, hčerke madžarskega kralja.<sup>98</sup> Na zaroki, do katere je prišlo februarja 1298 in ki je predstavljala formalni okvir za srečanje avstrijskega vojvode Albrehta, češkega kralja Václava II. in madžarskega kralja Andreja II., je bil dokončno sprejet sklep o zamenjavi na nemškem prestolu.<sup>99</sup> Slovesnost je predstavljala primeren okvir za srečanje med Henrikom in Albrehtom, ki je očitno takoj začel z zbiranjem finančnih sredstev za svoj vojaški pohod. Z veliko verjetnostjo lahko domnevamo, da se je Albreht obrnil tudi na Henrika s prošnjo po dodatnih sredstvih. Henrik mu je bil pripravljen sredstva posoditi, sposojena vsota pa je bila pripisana k višini zastave za Kranjsko.

Mirno sobivanje Henrika Koroškega in Habsburžanov je trajalo samo do avgusta 1306, ko je umrl češki kralj Václav III. in je na ta način izumrla češka kraljeva rodbina Přemyslov. Pretenzije na izpraznjeni češki prestol sta kazala tako Henrik, ki je bil poročen z Ano, sestro umrlega kralja, ter avstrijski in štajerski vojvoda Rudolf III.<sup>100</sup> Za Rudolfom je s svojimi

<sup>96</sup> LCH I, str. 318.

<sup>97</sup> MDC VI, 386, 387.

<sup>98</sup> *Annales Zwetlenses*. V: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* (=MGH, SS) IX (Hannoverae 1864), str. 659. Prim. tudi MDC VI, 393.

<sup>99</sup> Lhotsky A., *Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts (1281–1358)* (Wien 1967), str. 96; Jaksch A., *Geschichte Kärntens II*, str. 151.

<sup>100</sup> Obsežneje o spopadu za češko krono med Henrikom Koroškim in Habsburžani prim. Lhotsky A., *Geschichte Österreichs*, str. 149 sl. in Jaksch A., *Geschichte Kärntens II*, str. 167 sl.

načrti za Češko dejansko stal njegov oče, nemški kralj Albreht. Češko plemstvo je sprva sicer podprlo Henrika, vendar se je ta, potem ko je Albreht prišel konec septembra 1306 z vojsko na Češko, odrekel kandidaturi in se skupaj z ženo vrnil na Koroško. Da bi utrdil svoj položaj na Češkem, se je Rudolf že sredi novembra tega leta poročil z Elizabeto iz hiše Jageloncev. Slovanski rod neveste naj bi zadovoljil Čehe, odprl pa bi tudi možnost nadaljnje širitve habsburške oblasti na Poljsko. Toda še preden je bil Rudolf sploh formalno okronan za češkega kralja, je v začetku julija 1307 nepričakovano umrl za grižo. Češko plemstvo se je med Henrikom in Friderikom Habsburškim, ki bi mu po dogovoru sklenjenem spomladi leta 1307 morala pripadati češka krona, po večini spet odločilo za Henrika in na silo obračunalo s habsburškimi pristaši. Že 15. julija je plemstvo priznalo Henrika za novega češkega kralja. Albreht je moral spet seči po orožju, da bi pridobil Češko, vendar je bil to pot manj uspešen. Janez Vetrinjski poroča, da ga je prehitela zima in se je moral umakniti v Avstrijo, medtem pa je ukazal, naj napadejo Koroško in Kranjsko.<sup>101</sup> Do napada, ki sta ga vodila Ulrik iz Walseeja s pomočjo nadškofa Konrada iz Salzburga in pa goriški grof Henrik z Ortenburžanom in številnim koroškim plemstvom, je dejansko prišlo že avgusta 1307 istočasno z Albrehtovimi vojaškimi operacijami na Češkem. Zanimivo je, na kakšen način je koroško plemstvo opravičevalo sodelovanje pri vojaških akcijah proti svojemu deželnemu gospodu. Janez pravi, da »na noben način niso onečastili prisega zvestobe dane vojvodi Henriku, ker glede na običaj starodavnih vojvod še ni sedel na potreben prestol in vse do sedaj ni na način in po pravu potrdil fevdov.«<sup>102</sup> Zasedeno kranjsko posest sta si Goriški in Ortenburžan razdelila in jo, kot pravi Janez, *pro suo stipendio* obdržala dalj časa.<sup>103</sup>

Tudi v tem primeru se je Janez v veliki meri naslonil na Otokarjevo rimano kroniko, čeprav je ponovno nekoliko skromnejši od Otokarja iz Geule. Otokar namreč med drugim omenja, da je Goriški pridobil Višnjo Goro, Ortenburžan pa je osvojil Falkenberg in Kranj,<sup>104</sup> kar je Janez izpustil. Da so Goriški resnično pridobili Višnjo Goro, potrjuje listina, s katero je bil julija 1308 sklenjen mir med Henrikom Goriškim in koroškim vojvodo Otonom. V sicer obsežni listini, s katero sta Henrik in Oton med drugim potrdila delitev goriške posesti iz 1271, se je Oton obvezal, da bo Henriku izročil Višnjo Goro skupaj z 200 markami *herren-guelte* in polovico mitnine in deželskega sodišča. Vse to so Goriški dobili v zakup za 1.000 mark srebra. Vse ostale zasedene posesti so bili Goriški dolžni vrniti Otonu.<sup>105</sup> Podobno pogodbo, toda brez določil o Višnji Gori, je Oton sklenil tudi z Henrikovim bratom Albertom.<sup>106</sup> Odprto ostaja vprašanje, kdo so velikaši slovanskega rodu (*Sclavice gentis potentes*), ki jih omenja Janez Vetrinjski. V recenziji A Janez poudarja, da sta Henriku pomagala njegov svak Ivan, ki je kasneje postal Slavonski ban (*cum sororio suo Ywano, postea bano Sclavonie*). V čistopisu B je nekoliko skromnejši. Kranjsko naj bi Henrik Goriški podredil s pomočjo Ortenburžanov in *Sclavice gentis potentibus*. Po redakciji B1 naj bi bili ti slovanski velikaši Henrikovi sorodniki, kar pa je kasneje v rokopisu prečrtal.<sup>107</sup> Očitno je imel Janez v mislih hrvaške plemiče Baboniće. Rodbinske zveze med njimi in goriškim grofom Henrikom listinsko sicer niso izpričane, potrjujejo pa jih drugi narativni viri, zlasti furlanske provenience. Kronika čedadjskega kanonika Julijana označujejo Babonića kot *dognatus domini Henrici*.

<sup>101</sup> LCH I, str. 381–382.

<sup>102</sup> LCH I, str. 344 (rec. A).

<sup>103</sup> LCH I, str. 383 (rec. B, D, A2).

<sup>104</sup> Reimchronik, v. 92.758 – 92.780.

<sup>105</sup> MDC VII, 481.

<sup>106</sup> MDC VII, 482.

<sup>107</sup> LCH I, str. 344 (rec. A), str. 381 (rec. B, D, A2).

Podobne oznake najdemo tudi v kroniki Albertina Mussattija in Antonia Bellonija. Kdo iz goriške hiše naj bi bil poročen v hišo Baboničev, viri ne povedo. Milko Kos, ki se naslanja na stališče Lajoša Thaloczija, je bil mnenja, da je bila z Ivanom Baboničem poročena Klara Eufemija, sestra Henrika Goriškega.<sup>108</sup> Angažiranost Baboničev v vzhodnih Alpah v času spora za češko krono med Friderikom Habsburškim in Henrikom Koroškim izpričuje tudi Otokarjeva rimana kronika. Otokar iz Geule navaja, da so v Maribor k Frideriku prišli tudi *der herzog von Agrim und sin bruoder graf Radizla, die Wabanic nant man si da*. Z njimi je prišel tudi nek grof Dujmo (*Doym*).<sup>109</sup> Mariborsko srečanje med Baboniči in Friderikom potrjuje tudi listinsko gradivo. Bratje Štefan, Ivan in Radislav, grofje Babonić, so se namreč v listini izdani 15. marca 1308 v Mariboru obvezali, da bodo Frideriku vrnil stolp v Gračenu, desetino v Kostanjevici in Žumberku, vas *Oberlentenberga*, trg Kronovo in podložnike v *Orchiniz*, ki so jih Babonići dobili kot zastavo za posojenih 300 mark srebra dunajske teže.<sup>110</sup>

Henrika Koroškega je iz izgubljenega položaja v boju za češko krono rešil splet okoliščin. V začetku maja 1308 je bil umorjen Friderikov oče in nemški kralj Albreht I. Friderik je bil zaradi utrjevanja miru v svojih deželah prisiljen urediti spor s Henrikom. V Znoimu sta 14. avgusta oba vladarja sklenila premirje, v katerem se je Friderik v zameno za 45.000 mark praških pfenigov za vedno odpovedal češki kroni in se obvezal, da bo v dveh letih Henrik izročil vse posesti na Češkem, Moravskem, Koroškem, Kranjskem in Slovenski mark, ki jih je zasedel sam ali njegovi privrženci. Henrik naj bi mu denar izplačal v dveh letih. V vmešnem obdobju dokler Henrik ne izplača Friderika, mu je koroški vojvoda zastavil v prvem letu za 5.000 mark srebra praške teže zasedene posesti na Kranjskem in v Marki ter za 10.000 mark srebra praške teže mesto Iglau z rudniki, carinami in sodiščem ter še nekaj gradov na Češkem. V drugem letu se je Henrik obvezal zastaviti še mesta Šentvid, Velikovec in Celovec na Koroškem.<sup>111</sup> Toda Henrikovo zmagoslavje je bilo kratkotrajno. Češko plemstvo, ki je bilo nezadovoljno s Henrikovim vladanjem, se je kmalu obrnilo proti njemu. Začetno nezadovoljstvo je kmalu preraslo v odkrit vojaški spopad. Niti posredovanje Henrikovega brata Otona ni pomagalo. Decembra 1310 se je moral koroški vojvoda dokončno odpovedati češki kroni. Novo nastalo situacijo je izkoristil Friderik in dosegel nov dogovor me sprtima stranema. V Passauu je aprila 1311 prisegel svojemu stricu Henriku mir in prijateljstvo in se strinjal, da kot razsodnik v novonastali situaciji posreduje Friderikova mati in Henrikova sestra Elizabeta.<sup>112</sup> Revizijo dogovora iz Znoima omenja tudi Janez Vetrinjski.<sup>113</sup> Elizabeta je 14. julija 1311 v Salzburgu sprejela sledečo odločitev. Kar je od vsote 45.000 mark Henrik ostal še dolžan Frideriku, mu ni več potrebno plačati, prav tako preidejo vsa zastavljena mesta na Koroškem nazaj na koroškega vojvodo Henrika. V zameno je Friderik dobil v svojo last Slovensko Bistrico in Savinjsko dolino, Kranjsko in Marko pa je Henrik dobil v zastavo za 6.000 mark srebra. Nadalje so morale biti porušene vse utrdbe na Koroškem, Kranjskem in v Marki, ki so bile zgrajene v času spopadov, z izjemo Althofna na Koroškem.<sup>114</sup> Dejansko je bila revizija dogovora iz Znoima velika zmaga Friderika. Po eni strani je Friderik na račun Kranjske razširil svoje posesti v Savinjski dolini, ki je na ta način dokončno prišla pod Štajer-

<sup>108</sup> Kos M., Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku. V: Vjesnik hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva 19 (1917), str. 285 (separat str. 4).

<sup>109</sup> Reimchronik, v. 93.475 – 93.480.

<sup>110</sup> Mlinarč J., Gradivo za zgodovino Maribora (=GZM), (Maribor 1976), II/120.

<sup>111</sup> MDC VII, št. 486.

<sup>112</sup> MDC VIII, 29 in 30.

<sup>113</sup> LCH II, str. 13 (rec. A), str. 37 (rec. B1), str. 38 (rec. B2).

<sup>114</sup> MDC VIII, 51.

sko istočasno pa se je zastavna vsota za Kranjsko iz 20.000 marka srebra in povišanja iz leta 1298 zmanjšala na vsega 6.000 mark srebra. Friderik je znal stisko svojega strica zelo dobro unovčiti.

Pri opisovanju dogodkov v naslednjih dveh desetletjih se Kranjska v Knjigi resničnih zgodb ne pojavlja. Ponovno postane zanimiva leta 1335, ko umre Henrik Koroški in po moški strani izumre majnhardinska veja goriških grofov. Janez Vetrinjski je to dogajanje osebno doživel in ga tudi aktivno soustvarjal, zato je kot vir še posebno dragocen. Ko je v začetku aprila 1335 na gradu Tirol umrl Henrik Koroški, se je vnel boj za njegovo dediščino, zlasti za vojvodino Koroško. V igri sta bili dve rodbini, ki sta zaznamovali evropsko zgodovino v poznem srednjem veku. Na eni strani so stali Habsburžani z Otonom in Albrehtom, na drugi stani pa so bili Luksemburžani, ki so svoje pretenzije po Koroški utemeljevali z dejstvom, da je bila Henrikova hči Margareta Maultasch poročena z Janezom Henrikom, sinom češkega kralja Janeza iz družine Luksemburžanov. Med njima je stal nemški kralj Ludvik Bavarski, ki je spretno krmaril med obema in utrjeval svojo oblast. Tako ena kot druga stran si je že pred Henrikovo smrtjo skušala zagotoviti odločujočo prednost. Ker koroški vojvoda Henrik ni imel moškega potomca, je skušal izposlovati dedno pravico tudi po ženski liniji. Ludvik mu je februarja 1330 zagotovil, da bo v primeru, da Henrik ostane brez moških potomcev, vse fevde, ki jih je Henrik prejel od države, podelil njegovim ženskim potomkam. Istočasno mu je Ludvik obljubil, da dogovora ne bo spreminjal brez njegove vednosti.<sup>115</sup> Toda Ludvik je kmalu spoznal, da bi tako dedovanje pomenilo močno okrepitev pozicij njemu nenaklonjenih Luksemburžanov. Odločil se je spremeniti svojo politiko. Novembra 1330 je Habsburžanom zagotovil, da bo v primeru smrti vojvode Henrika bila Koroška in Poadižje kot državni fevd podeljena prav Habsburžanom.<sup>116</sup> Ob smrti Henrika je bil tako zaplet neizbežen. Janez Henrik in Margareta Maultasch, ki očitno nista slutila, kaj se dogaja za njunim hrbtom, sta k avstrijskim deželnim gospodom kot svojega poslanca poslala Janeza Vetrinjskega z nalogo, da pri njih izprosi zaščito za mladoletni par.<sup>117</sup> Janez je Habsburžanoma sledil v Linz na sestanek z nemškim vladarjem. Ko je prispel na kraj sestanka, je bilo že vse dogovorjeno in odločeno. Nemški kralj je preprosto pozabil na obljubo dano Henrik Koroškemu, tako da je Koroška dokončno prešla v Habsburške roke. Istočasno z usodo Koroške se je odločalo tudi o usodi Kranjske. Medtem ko sta Habsburžana svoje zahteve po Koroški utemeljevala predvsem zaradi sorodstva njune matere Elizabete z Majnhardom ter Henrikom Koroškim *racione sanguinis matris*<sup>118</sup> oziroma sta se sklicevala na odločitev vladarja *Karinthia nobis liberalitate imperii est collata*.<sup>119</sup> sta bila za Kranjsko prepričana, da jima pripada, ker je bila goriškim grofom izročena zgolj v zastavo (*vadis nomine*) in je njen čas že potekel (*per delapsionem temporum, tempore iam elapso*).<sup>120</sup> Vsi ugovori Henrikovih pristašev so bili neuspešni in Kranjska je tudi *de facto* prišla v roke Habsburžanov. Toda zgodbe še ni bilo konec. Luksemburžani so se le težka odpovedali tistemu, kar jim je po njihovem prepričanju pripadalo. Češki kralj Janez je v začetku 1336 začel z vojaškimi vpadi v Avstrijo. Habsburžani so odgovorili z vpoklicem vojske. Po besedah Janeza Vetrinjskega so vojsko poleg Avstrijcev, Štajercev in Korošcev sestavljali tudi Kranjci.<sup>121</sup> Žal Janez ne govori o konkretnih osebah, očitno

<sup>115</sup> MDC IX, 321.

<sup>116</sup> Lhotsky A., *Geschichte Österreichs*, str. 318.

<sup>117</sup> Svoje poslanstvo Janez natančno opiše. Prim LCH II, str. 156 sl. (rec. A), str. 193 sl. (rec. D, A2).

<sup>118</sup> LCH II, str. 193.

<sup>119</sup> LCH II, str. 158.

<sup>120</sup> LCH II, str. 158 (rec. A) in 194 (rec. D, A2).

<sup>121</sup> LHC II, str. 162 (rec. A), str. 197 (rec. D, A2).

pa je v ta kontekst potrebno umestiti zadolžnico avstrijskih vojvod Albrehta in Otona, ki sta jo izdala januarja 1336 in s katero sta se obvezala izplačati Frideriku Žovneškemu, dežel-nemu glavarju na Kranjskem, 270 mark srebra graške teže za njegovo vojaško službo proti Čehom in 600 mark srebra za službovanje ob ogrski meji. Za ta sredstva in še dodatnih 900 mark oglejskih denaričev sta mu zastavila gradove Laško, Freudenek, Klauzenštajn in Radeče.<sup>122</sup>

Po pridobitvi Koroške in Kranjske sta Habsburžana takoj sprejela ukrepe za utrditev svoje oblasti. Na simbolni ravni sta spremembo vladarske dinastije potrdila julija 1335, ko je na Gosposvetem polju Oton slovesno sedel na knežji kamen in opravil obred ustoličevanja. Dogovarjala sta se tudi s sosednjimi fevdalci. Janez Vetrinjski omenja v recenziji A, da naj bi se vojvoda Oton na Kranjskem srečal z oglejskim patriarhom Bertrandom. Do pogovorov, ki so se očitno vršili še pred Otonovo umestitvijo na knežjem kamnu – torej junija 1335 – naj bi prišlo z namenom, da bi zagotovili varnosti na poteh ter odstranili prepreke med Habsburžani in goriškimi grofi na eni strani ter oglejskim patriarhom na drugi strani.<sup>123</sup> Toda do sprememb je prišlo tudi v upravi Koroške. Dotedanjega deželnega glavarja Konrada Aufensteinskega je ob svojem prvem prihodu na Koroško Oton zamenjal s svojim zvestim privržencem Ulrikom Pfannberškim.<sup>124</sup> Janez Vetrinjski o razlogih za zamenjavo ne govori, Lhotsky pa domneva, da je moral imeti Konrad med koroškimi plemiči nasprotnike, ki so spodbudili njegovo zamenjavo.<sup>125</sup> Za razliko od Koroške se na Kranjskem uprava ni spreminjala. Funkcijo deželnega glavarja je še naprej opravljal Friderik Žovneški. Od kdaj je Friderik Žovneški opravljal to funkcijo in kakšne so bile okoliščine, ki so ga pripeljale na to funkcijo ostaja odprto vprašanje. Po mnenju Marije Wakounig naj bi bil Friderik na tej funkciji že od leta 1332, ko je umrl dotedanji glavar Majnhard Ortenburški,<sup>126</sup> čeprav se tega ne da potrditi z listinskim gradivom. Še februarja 1333 se v listini, s katero je Konrad Aufensteinski prodal Frideriku Žovneškemu svojo polovico gradu Celje, Friderik titulira zgolj kot *vreyen von Sæ-nek*,<sup>127</sup> in šele dobro leto kasneje 3. maja 1334 ga najdemo prvič omenjenega kot *capitaneum Carniolae ac Marchie*.<sup>128</sup> Toda tudi sicer se naziv glavarja v listinah ne uporablja dosledno. V listini, ki so jo bratje iz Cmureka izdali 24. maja 1334 in z njo Žovneškemu podelili posest v okolici Smlednika, se Friderik imenuje kot glavar na Kranjskem in v Marki,<sup>129</sup> toda le dan kasneje ga krški škof Lovrenc označi samo kot *vreyen von Seunek*.<sup>130</sup> Možno bi bilo, da se Friderikova titulacija uporablja zgolj v listinah, ki se navezujejo na Kranjsko, toda v listini iz junija 1334, s katero mu je Friderik Sauer prodal tri hube v Podreči in eno v Mostah pri Smledniku, torej na Kranjskem, najdemo Friderika brez omembe funkcije,<sup>131</sup> dva dni kasneje pa se Friderik sam označi kot *hauptman in Chrain und auf der Marichi*.<sup>132</sup> Še bolj ilustrativen je primer dveh listin gornjegrajskega opata Leopolda in samostanskega konventa, ki sta bili izdani avgusta 1337. Vsebinsko sta identični, saj obe navezujeta na podelitev odvetščine nad

<sup>122</sup> Kos D., Celjska knjiga listin (= CKL) I, (Ljubljana, Celje 1996), 160.

<sup>123</sup> LCH II, str. 160.

<sup>124</sup> LCH II, str. 160 (rec. A), str. 194 (rec. D, A2).

<sup>125</sup> Lhotsky A., Geschichte Österreichs, str. 333.

<sup>126</sup> Wakounig M., Die Besitzungen der Grafen von Ortenburg in Krain (1202 – 1377). Diplomarbeit. (Wien – Dunaj 1982), str. 63.

<sup>127</sup> CKL I, 146.

<sup>128</sup> CKL I, 147.

<sup>129</sup> CKL I, 148.

<sup>130</sup> CKL I, 149.

<sup>131</sup> CKL I, 151.

<sup>132</sup> CKL I, 152.

samostanom. V prvi je Friderik omenjen brez glavarškega naslova, v drugi pa z njim.<sup>133</sup> Zdi se torej, da uporaba naziva glavarja Kranjske vsaj pri Frideriku Žovneškem ni odvisna od izstavitelja ali od vsebine listine ampak predvsem od (samo)volje sestavljavca listine.

*Z de facto* pridobitvijo Kranjske habsburška posest v deželi še ni bila povsem zaokrožena. Albertinska veja goriških grofov je vsaj na Dolenjskem posedovala še relativno obsežno posest. Možnost, da bi Habsburžani stegnili roke tudi nad njo, se je pokazala leta 1338. Marca tega leta je namreč umrl goriški grof Ivan Henrik in kot možni dediči so ostali njegovi bratranci, sinovi Alberta III., Albert, Majnhard in Henrik. Toda na Kranjskem in Koroškem jih je prehitel Albreht Habsburški, ki je opravičeval svoje dejanje z dejstvom, da je bila žena Ivana Henrika njegova mladoletna nečakinja Ana, hčerka Friderika Habsburškega. Albrehtu v prid je bila tudi poročna pogodba, ki so jo sklenili 18. junija 1335 v Ljubljani, v kateri sta bila vojvoda Albreht in Oton določena kot skrbnika posesti, utrd in ljudi, ki so bili v lasti mladoletnega para, vse dokler Ivan Henrik ne doseže osemnajst let.<sup>134</sup> Dobra dva tedna pred svojo smrtjo je Ivan Henrik odkazal svoji ženi bogato jutrnjo in zaženo. Tako ji je na Koroškem namenil gradove Eberstein, Hornburg, Kamen in Možberk, v Marki Šumberk, Kozjak, Žužemberk, Soteska, Rožek, Mehovo in Hmeljnik ter v Beli Krajini Metliko, Gradec in Črnomelj. Dejansko je bila to vsa njegova posest v teh deželah.<sup>135</sup> Habsburžana sta se kot skrbnika brez večjih težav polastila teh gradov. Janez, ki se je zavedal, da Habsburžani niso upravičeni do Anine zapuščine, se do tega dejanja ni želel opredeliti. Moč in pomen Habsburške hiše ter njegova odvisnosti od nje so bili preveliki. Janezova notica ostaja kratka in suhoparna.<sup>136</sup> Goriškim je omenjene posesti uspelo pridobiti nazaj šele decembra 1339. V zameno za dediščino po Ivanu Henriku so obnovili zvezo s Habsburžani iz leta 1335<sup>137</sup> ter prejeli v fevd dedni palatinat na Koroškem.<sup>138</sup> S to notico Janez Vetrinjski tudi zaključi z omenjanjem Kranjske v svoji Knjigi resničnih zgodb.

Čeprav je Janez Vetrinjski želel v svoji Knjigi resničnih zgodb bralcu posredovati predvsem svoje poglede na politične dogodke in mu predstaviti svoja stališča do njih, najdemo v kroniki tudi pasuse z omembo Kranjske, ki bi jih težko umestili v sfero političnega. V mislih imam predvsem Janezova opise naravnih nesreč, nekatere podatke genealoške narave ter zlasti omembe, ki se nanašajo na ustanavljanje samostanov na Kranjskem. Ravno na osnovi slednjih lahko izluščimo nekaj zanimivih ugotovitev. Samoumevno je, da je Janez kot nosilec funkcije, ki ji je v hierarhiji katoliške cerkve dodeljeno vidno mesto, gojil veliko naklonjenost in zanimanja za preteklost ne samo lastne redovne hiše ampak tudi za zgodovino sosednjih samostanov. To se kaže tudi v njegovi kroniki. Vsakemu izmed pomembnejših samostanov v Vzhodnih Alpah od Tirolske do Štajerske in celo Ogrske je odmeril vsaj nekaj besed. Opisi, ki so sicer običajno zelo skromni, se večinoma nanašajo na informacijo o ustanovitvi dotičnega samostana. *Anno Domini MCXL Lupoldus orientalis marchio moritur, vir pius, monasteriorum et omnium pauperum consolator. Hic fundavit monasterium Sancte Crucis in Austria*<sup>139</sup> je vse, kar se je zdelo Janezu Vetrinjskemu vredno sporočiti bralcu o ustanovitvi cistercijskega samostana Heiligenkreuz. Podobno redkobeseden je bil tudi pri drugih samostanih. Celo ustanovitvi ustanove, ki jo je sam vodil, je odmeril zgolj stavek, v katerem je skromno

<sup>133</sup> CKL I, 169, 170.

<sup>134</sup> MDC X, 3.

<sup>135</sup> Štih P., Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem (Ljubljana 1994), str. 115.

<sup>136</sup> LCH II, str. 180 (rec. A), str. 204 (rec. D, A2).

<sup>137</sup> MDC X, 113.

<sup>138</sup> MDC X, 114.

<sup>139</sup> LCH I, str. 84.

zabeležil, da je skupaj s svojo ženo Kunigundo samostan ustanovil Bernard, brat koroškega vojvode Henrika.<sup>140</sup> Omemba ustanovitve se običajno navezuje na omembo smrti ustanovitelja ali pa na navedbo kraja poslednjega počivališča enega izmed članov njegove najožje družine. Tako je na primer v recenziji C3 na še nepopisan rob zapisal, da je štajerski mejni grof Leopold imel sina Otokarja, ter dodal, da je Leopold ustanovil samostan v Reinu, Leopold pa v Žičah. Kasneje sta se mu ta podatka zdela očitno nepomembna in ju je prečrtal.<sup>141</sup> Janez je bil dobro seznanjen z začetki vseh treh takrat delujočih samostanov na Kranjskem. Največ prostora je odmeril Stični.<sup>142</sup> Podobno kot pri Reinu in Žičah je v recenziji C3 notico o ustanovitvi najprej zapisal na rob rokopisa. Kasneje je zapis še dodatno popravljajal, tako da je celotno besedilo težko čitljivo.<sup>143</sup> Po Janezovih navedbah naj bi oglejski patriarh Pilgrim cistercijanski samostan v Stični ustanovil leta 1132, in sicer na posestvih, ki jih je tam posedovala oglejska cerkev. Temu je dodal nekaj pohvalnih besed o patriarhu, ki naj bi bil po njegovem mnenju razumen in hvale vreden mož ter opis legende o ustanovitvi samostana, katere vsebina je zaradi popravkov nejasna. V recenziji D je ustanovitvena legenda izpuščena. Vsebinsko je notica sicer manj pomembna. Letnica ustanovitve samostana, ki jo navaja Janez Vetrinjski, se razlikuje od datuma izstavitve ustanovitvene listine, ki se običajno šteje za ustanovitev samostana. Zdi se, da je Janez kot ustanovitev smatral že priprave na začetek redovniškega življenja in zato postavlja začetek cisterce v leto 1132. Njegove navedbe potrjuje tudi stiški kronist pater Pavel Pucelj. Po njegovi Ideografiji naj bi na Dolenjsko prišli prvi menihi iz Reina leta 1132 in se naselili v sosednjem Šentvidu. Od tam naj bi vodili gradnjo samostanskega kompleksa, ki je bil dograjen dve leti po njihovem prihodu. Naslednje leto naj bi bili po prizadevanju sv. Bernarda iz Morimonda poslan v Stično prvi opat Vincencij,<sup>144</sup> ustanovitvena listina pa je bila izdana šele 1136, torej štiri leta po prihodu prvih menihov.<sup>145</sup> Dragocenejši je zapis legende o ustanovitvi samostana. Ker je bila napisana na rob rokopisa, ima notica nekaj lakun, ki otežujejo njeno razumevanje. Po Janezu naj bi lokacijo samostanskega kompleksa določil sam patriarh Pilgrim z besedami »*Sit hic.*« Tako naj bi samostan tudi dobil latinsko obliko imena Stična. Legendo o ustanovitvi Stične je konec 17. stoletja zapisal tudi Valvasor in se vsebinsko razlikuje od Janezove. Po Valvasorju naj bi se pri gradnji samostana čez noč podrlo vse, kar so zidarji sezidali čez dan, dokler niso zagledali neznanega zelenega ptiča, ki se je oglašal: »*Sit hic, sit hic!*« Tako so začeli zidati samostan na mestu, kjer je stal ptič. Legendo je že Valvasor pripisal lahkovernosti ljudi, ki raje verjamejo neverjetnim zgodbam kot pa resnici.<sup>146</sup> Vsebinsko podobna je tudi legenda v Puceljevi Ideografiji, ki je bila zapisana nekaj desetletij za Valvasorjem. Podrobnosti zgodbe so enake z eno samo razliko. Valvasorjevega zelenega ptiča je pri Pucelju že nadomestila papiga (*psittacus*).<sup>147</sup>

<sup>140</sup> LCH I, str. 84.

<sup>141</sup> LCH I, str. 79.

<sup>142</sup> LCH I, str. 81 (rec. C3), str. 119 (rec. D).

<sup>143</sup> Pripombo o nečitljivosti besedila je dal že Schneider v kritični izdaji besedila. Prim. LCH I, str. 81, op. k.

<sup>144</sup> Puzel P., Ideografia sive Rerum memorabilium Monasterii Sitticensis descriptio ... (Stična 1719) V: Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, 148 r str. 8. Od kod so prišli menihi, ni povsem jasno. Mlinarič se nagiba k stališču, da so prišli prvi menihi iz Morimonda in je bila paterniteta šele kasneje prenešana na Rein. Glavni razlog za prenos paternitete naj bi bil, da je v tem samostanu kar nekaj menihov obvladalo slovenski jezik. Prim. Mlinarč J., Stiška opatija 1136 1784 (Novo Mesto 1995), str. 38–39.

<sup>145</sup> Ustanovna listina je objavljena v URBK I, 79 in v Mlinarič J., Stiška opatija, str. 955. Prim tudi Kos F., Gradivo za zgodovino Slovencev IV, 130.

<sup>146</sup> Valvasor, J. W., Die Ehre des Hertzogthums Crain. Faksimile-Ausgabe (München, Ljubljana 1971–1973), Buch VIII, str. 694.

<sup>147</sup> Puzel P. Ideografia, str. 331. Potrebno je sicer omeniti, da Pucelj legendo o ustanovitvi omenja tudi v začetku svojega dela (str. 7), kjer namesto papige še vedno nastopa zelena eksotična ptica (*avis viridis peregrina*)

Ali je do te vsebinske spremembe v legendi res prišlo v petdesetih letih med nastankom Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske in Pucljeve Ideografije je težko reči, dejstvo pa je, da je nastanek celotne legende potrebno bolj kot v srednji vek postavljati v novi vek. Lažje je pojasniti, zakaj je prišlo do razlike med Janezom Vetrinjskim in Valvasorjem. Legenda namreč temelji na ljudski etimologiji. Nemška oblika imena Stična Sittich oz. latinizirano Sitticum, namreč označuje eno izmed vrst papige, in sicer skobčevko. Iz imena kraja je ptica hitro prišla v legendo od tam pa tudi v samostanski grb.

Bistveno manj nam Janez pove o ustanovitvi Bistre in Kostanjevice, saj jima namenja le nekaj besed. Ustanovitev Bistre je Janez vključil v tekst naknadno. Ko je pisanje recenzije A že zaključil, je ob rob teksta dopisal *Ulricus dux construxit Vrewnicz*.<sup>148</sup> Vpis mu je služil kot neke vrste opomnik, ki naj bi ga upošteval pri pisanju čistopisa. In res najdemo v kasnejših recenzijah A2 in D omenjeni stavek že inkorporiran v celoten tekst. Kot dodatno pojasnilo za bralca je vpis dopolnil še z natančnejšo lokalizacijo samostana, ki naj bi po njegovem prepričanju ležal v bližini Ljubljane (*in suburbio Laybacensi*).<sup>149</sup> Če je skromen obseg Janezovega zapisa o Bistri še možno utemeljevati z dejstvom, da gre v tem primeru za redovno ustanovo kartuzijanov, je presenetljiva njegova skopost pri omenjanju samostana v Kostanjevici. Kostanjevica je vendarle bila hčerinski samostan vetrinjske cisterce in tudi prvi menihi so pod Gorjance prišli s Koroške. Janezu se je zdelo primerno njeno ustanovitev omeniti zgolj v kontekstu smrti koroškega vojvode Bernarda in naštevanja njegovih zaslug. Podobno kot pri ostalih dveh samostanih je ustanovitev v prvi verziji zapisal na rob rokopisa, v kasnejših verzijah pa je besedilo inkorporirano v ostalo besedilo.<sup>150</sup> Večji poudark kot okoliščinam ustanovitve samostana, ki jih je brez dvoma poznal, je Janez namenil dejstvu, da je kostanjeviška cisterca nudila poslednje bivališče nekaterim članom Spanheimske rodbine. Tako v prvem konceptu poudarja, da je žena koroškega vojvode Bernarda Jutta, sicer teta Otokarja Přemysla, pokopana v tem samostanu, skupaj s svojim sinom. V recenziji B je zapis razširil z novim podatkom, da naj bi pokojnika ležala pred oltarjem svetega Janeza Evangelista, pod kamnom, v katerega sta vklesani njuni imeni. Kasnejši verziji C3 in D sta skromnejši. V C3 se kot razlog za ustanovitve cisterce navaja velika zaobljuba vojvode Bernarda, čeprav Janez ne pove konkretno za kakšno zaobljubo naj bi šlo.<sup>151</sup> Za razliko od Stične Janez ne omenja legende o ustanovitvi samostana v Kostanjevici, čeprav ima vsebinsko za srednjeveškega človeka in njegovo percepcijo sveta okoli sebe kostanjeviška legenda bistveno večjo težo kot pa legenda o ustanovitvi samostana v Stični. Tavanje Bernarda in njegovega spremstva, vojvodove sanje in sporočilo device Marije, da mu bo starec ob studencu pokazal primeren kraj za postavitev redovne skupnosti, so legendo postavile v sfero nadnaravnega.<sup>152</sup> Lokacije samostana ni izbral človek, ampak oseba, ki je bila po krščanskem prepričanju najbližja Bogu in najuspešnejša priprošnjica. Prostor je bil torej izbran če že ne po božji volji pa vsaj z njegovo vednostjo in to je v očeh srednjeveškega bralca imelo še posebno težo. Kako to, da se Janezu ni zdelo vredno zapisati te legende? Odgovor je preprost. Podobno kot pri Stični, kjer se je legenda razvila šele kasneje, je tudi pri Kostanjevici nastala šele v kasnejših

<sup>148</sup> LCH I, str. 174.

<sup>149</sup> LCH I, str. 138 (rec D), str. 206 (rec A2).

<sup>150</sup> LCH I, str. 95 (rec. C3), str. 134 (rec. D), str. 156 (rec. A), str. 198 (rec. B).

<sup>151</sup> Povod za ustanovitev samostana naj bi bila Bernardova zaobljuba pred odločilno bitko z bamberskim škofom Ekbortom (1207–1237), da bo v primeru, če premaga nasprotnika, postavi cistercijski samostan. Sama bitka, ki jo nekateri starejši kronisti postavljajo v leto 1226, je zgodovinsko nedokazana. Prim. Mlinarič J., *Kostanjeviška opatija 1234–1786* (Kostanjevica na Krki 1987), str. 127.

<sup>152</sup> O legendi prim. Mlinarič J., *Kostanjeviška opatija*, str. 128.

stoletjih. Za Janezov molk torej ni krivo nepoznavanje legende, ampak preprosto dejstvo, da kostanjeviške legende v obliki, kot jo poznamo danes, v 14. stoletju še ni bilo.

Veliko pozornosti je pri svojem pisanju opat Janez namenil tudi nizanju genealoških podatkov o osebah, ki so posredno ali neposredno povezane s Kranjsko. Pri svojem pisanju se pogosto izgubi v naštevanju sorodstvenih vezi posameznih veljakov. Tako na primer omenja, da je bil Ulrik Spanheimski najprej poročen z Nežo, hčerko meranskega vojvode, po njeni smrti pa se je vzel za ženo Nežo, sestro Friderika Babenberškega, ki je po Ulrikovi smrti vzela za moža Ulrika Vovberškega in imela z njim sinove in hčerke, iz katerih izvirata rodova Ulrika Pfannberškega in Friderika Žovneškega.<sup>153</sup> Na genealoške podatke je navezoval omembe kranjskih samostanov, v katerih so našli zadnje počivališče posamezni člani pomembnejših rodbin. Zlasti pripadniki zadnjih dveh spanheimskih generacij so pogosto našli svoje zadnje počivališče v samostanih na Kranjskem.<sup>154</sup> Moški potomci starejših Spanheimov so bili običajno pokopani v Rožacu (tako na primer Ulrik I., ki je umrl 1144 in Henrik umrl 1161) ali pa v Šentpavlu (Herman, ki je umrl 1181 in predzadnji Spanheim na koroškem vojvodskem prestolu Bernard, ki je umrl 1256). Pri članih zadnjih dveh generacij pa se kot kraj zadnjega počitka začnejo pojavljati tudi kranjski samostani. Omenil sem že, da sta bila v cerkvi kostanjeviškega samostana pred oltarjem Janeza Evangelista pokopana Bernardova žena Juta in njun sin Bernard.<sup>155</sup> Juta je bila očitno ena izmed prvih laikov, ki so jo pokopali v Kostanjevici. Leta 1236, komaj dve leti po ustanovitvi Kostanjevice, se Juta v listini, s katero je njen mož Bernard podelil samostanu v Vetrinju, zlasti pa njegovemu špitalu, za uboge 12 fevdov, že omenja kot pokojna.<sup>156</sup> Vendar Juta in Bernard II. nista bila edina, ki sta ležala v Kostanjevici. Janez tako omenja, da je bil v tej cisterci pokopan tudi Henrik, sin Ulrika Spanheimskega in njegove prve žene Neže Andeške.<sup>157</sup> Podobno je tudi slednja svoje zadnje počivališče našla na Kranjskem. Na lastno željo, ki jo je julija 1257 dala zapisati v Kostanjevici(!), si je želela biti pokopana v samostanu Stična in mu v ta namen zapustila 40 hub, da bi bili menihi vsak petek postreženi z vinom in belim kruhom.<sup>158</sup> Ko je v začetku 1263 Neža umrla, se ji je – sodeč po Janezovem pisanju – ta zadnja želja tudi uresničila. Izbira kraja zadnjega počivališča verjetno ni bila naključna. Če za Nežo nekako še razumemo, da si je izbrala Stično, saj je prihajala iz pomembne kranjske rodbine Andeških, pa bi izbiranje novih krajev zadnjega počitka lahko bilo zunanje znamenje spremenjenih geopolitičnih interesov Spanheimov. Na ta način so skušali dati večjo težo ne le svoji cisterci, ampak so skušali pokazati, da se na Kranjskem počutijo tako domače, da se jim zdi ta dežela primerna tudi za zadnje počivališče. S tem so tudi na simbolni ravni demonstrirali svojo težnjo in aspiracijo po tej deželi. Izbira kranjskih samostanov kot krajev pokopa bi torej lahko bil eden od elementov načrtne politike krepitve spanheimskih pozicij na Kranjskem, ki se je začela že s samo ustanovitvijo Kostanjevice leta 1234 ter Bistre 1255 in je bila usmerjena predvsem v izpodrivanje vpliva oglejskega patriarha.

<sup>153</sup> LCH I, str. 173.

<sup>154</sup> O Spanheimih prim. Štih P., Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice. V: Kostanjevica na Krki 1252 – 2002. Vekov tek. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta. (Kostanjevica na Krki), str. 55 – 75.

<sup>155</sup> LCH I, str. 198.

<sup>156</sup> MDC IV/1, 2117.

<sup>157</sup> Janez Vetrinjski sicer govori samo o sinu in ga ne imenuje po imenu, vendar je iz drugih zgodovinskih virov razvidno, da gre za Henrika. Prim. Hausmann F., Die Grafen von Ortenburg und ihre Vorfahren im Mannesstamm, die Spanheimer in Kärnten, Sachsen und Bayern, sowie deren Nebenlinien. V: Ostbairische Grenzmarken 36 (Passau 1994), str. 19 (z napačno navedbo kraja pokopa).

<sup>158</sup> URBK II, 245, MDC IV/2, 2654.

Janez se v Knjigi resničnih zgodb ne omejuje zgolj na Spanheime. Poleg njih omenja tudi člane nekaterih drugih pomembnih plemiških rodbin, ki so na Kranjskem začeli ali končali svoje življenje. V Stični naj bi bil pokopan eden izmed otrok kralja Albrehta II. in Elizabete Goriške, hčerke grofa Majnharda Goriškega. *Genuitque ei Elisabeth uxor sua, filia Meynardi ducis ... filios, scilicet Rudolfum, Fridericum, Lupoldum, Heinricum, Albertum, Ottonem et in Laybaco unum, qui etatem legitimam non pervenit, ibique moriens in Syticiensi monasterio tumulatur ...*<sup>159</sup> Eden izmed Habsburških potomcev naj bi bil torej rojen v Ljubljani, kjer je kmalu umrl in bil pokopan v Stični. Kako se je imenoval nesrečni sin nam Janez ne pove, enako pa nam zamolči tudi čas rojstva. Po drugih genealoških podatkih se zdi, da je opat imel v mislih okrog leta 1300 rojenega Majnharda. Dobro desetletje kasneje je v Ljubljani umrla še ena članica goriške rodbine. Janez namreč poroča, da je v prestolnici dežele Kranjske umrla Ana, prva žena koroškega vojvode Henrika, ki je bila najstarejša hči češkega kralja Václava II.<sup>160</sup> Henrik se je z Ano poročil februarja 1306 in prav na osnovi te poroke je neuspešno uveljavljal svojo pravico do češke krone. Janezova kronika, v kateri sicer ni naveden natančnejši dan smrti, je edini vir, v katerem je omenjen kraj Anine smrti. Za datum njene smrti izvemo iz *Breve chronicon monasterii Stamensis*, v kateri je navedeno, da je Ana umrla 3. septembra 1313 in da je pokopana v tamkajšnjem samostanu,<sup>161</sup> kar pa je v nasprotju s Knjigo resničnih zgodb. Janez namreč trdi, da je bila Ana sprva pokopana v Ljubljani, kasneje pa so bili njeni posmrtni ostanki prenešeni v Bolzano. Sedmi dan po ženini smrti je Henrik svojim uradnikov na Tirolskem zapovedal slovesno obhajanje spominskih slovesnosti. Ljubljanskega pogreba, ki je bil očitno zelo slovesen, so se udeležili briksenški, freisinški in krški škof, opati, prelati in veliko število klera.<sup>162</sup> Septembra je užaloščeni soprog samostanu v Velesovem daroval hubo v Brniku z donosom ene oglejske marke z namenom, da se v samostanu vsako leto obhaja obletna maša v spomin na njegovo ženo Ano.<sup>163</sup>

Kljub stvarnemu tonu, ki preveva Janezovo Knjigo resničnih zgodb, je nekajkrat svojo pripoved popestril z opisi izrednih dogodkov in naravnih katastrof. Tako je precej prostora namenil opisu gibanja bičarjev. Povod za spokorne procesije naj bi bila velika lakota, ki je zajela Vzhodne Alpe. Iz Sicilije se je spokorniški val preko Lombardije razširil po Koroški, Kranjski, Avstriji, Štajerski, Češki in Moravski in naj bi trajal od februarja do aprila 1267, ko je zaradi nasprotovanja duhovščine zamrl.<sup>164</sup> Zdi se, da je Janezova notica, ki jo je moč potrditi tudi z drugimi zgodovinskimi viri, samostojna in ni prepisana iz drugega zgodovinskega vira. Zato nas ne sme čuditi, da je samo dogajanje datirano napačno. Gibanje bičarjev je namreč nastalo na pobudo Raniera Fasanja v marcu 1260 v Perugii in se v teku leta razširilo po vsej Italiji do severa. Na dan svetega Andreja 29. novembra 1260 je sam oglejski dekan Askvin vodil bičarje v Čedad, kjer je za svoje početje pridobil precej ljudi, nato pa so odšli po celi Furlaniji.<sup>165</sup> Iz Lombardije in Furlanije se je gibanje v zimi 1260/61 razširilo po vsem vzhodnoalpskem prostoru in naprej vse do Švabske, Saške, Šlezije in Poljske.<sup>166</sup> Viri pravijo, da je to področje zajela prava histerija. Vse prejšnje razlike, ki so izvirale iz stanu, bogastva, let ali spola, so izginile. V svojem kesanju za storjene grehe so bili vsi ljudje enaki. Avtor

<sup>159</sup> LCH I, str. 257 (rec. A), str. 298 (rec. D).

<sup>160</sup> LCH II, str. 114.

<sup>161</sup> MDC VIII, 178, 179.

<sup>162</sup> MDC VIII, 180.

<sup>163</sup> MDC VIII, 182.

<sup>164</sup> LCH I, str. 98 (rec. C3), str. 137 (rec. D).

<sup>165</sup> *Annales Foroiulenses*. V: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores* (=MGH SS) XIX (Hannoverae 1864), str. 196.

<sup>166</sup> Splošno o bičarjih prim. *Lexicon des Mittelalters* (=LMA) IV, str. 510 z navedbo literature.

drugega nadaljevanja analov iz Heiligenkreuza pravi, da so mnogi ljudje, ne glede na stano-vsko pripadnost, hodili naokrog goli do pasu in si pokrivali glavo s platnenimi krpami. S seboj so nosili prapore in goreče sveče ter v rokah biče, s katerimi so se nekateri bičali do krvi. Pri tem so peli pesmi in hodili od pokrajine do pokrajine, od mesta do mesta, od vasi do vasi. Zaradi suma herezije in sovražnega razpoloženja cerkvenih in posvetnih oblasti so začeli gibanje preganjati, tako da je z izjemo Italije po nekaj tednih zamrlo.<sup>167</sup>

Vsebinsko lahko v ta sklop umestimo tudi Janezove opise pustošenj kobilic. Vetrinjski navaja tri pustošenja, ki so jih povzročile te drobne živali.<sup>168</sup> Prvega postavlja v leto 1196. Kobilice naj bi prišle iz obmorskih krajev in prizadele predvsem Kranjsko in Marko. To navedbo potrjuje tudi zapis v tretjem nadaljevanju analov iz Klosterneuburga, ki pa postavlja ta dogodek v leto 1195. Kobilice naj bi prišle iz tujine in opustošile Madžarsko, Marko in Kranjsko.<sup>169</sup> Ponovno so po Janezu kobilice obiskale Kranjsko in Marko leta 1307. O ostalih podrobnostih Janez sicer molči, omeni pa, da na Koroškem kobilice niso napravile večje škode. Verjetno isto jato kobilic opisujejo tudi Furlanski anali, ki za leto 1309 navajajo, da so se kobilice pojavile v Istri.<sup>170</sup> Tretje pustošenje, ki ga Janez postavlja v leto 1338 in ki je trajalo tri leta, je bilo hujše in je povzročilo precej več škode. Omenja ga večina pomembnejših analov iz vzhodnoalpskega prostora.<sup>171</sup> Od vseh virov samo Janez poudarja, da so kobilice prišle z vzhoda. Zanimivo je, da o tem pojavu kobilic zelo obsežno poroča Valvasor, ki vir za svoje pisanje omenja Bonfina in Aventina. Po Valvasorju, ki pojav sicer datira v 1335, naj bi se kobilice najprej pojavile na Poljskem, Češkem in v Avstriji ter se nato razširile nad ostale dežele. Prizanesle naj bi samo vinski trti. Valvasor pravi, da »ker Turki ne pijejo vina in ker so kobilice prizanašale vinogradom, so nekateri po pravici menili, da so bile kobilice predhodniki, prednje straže in podoba Turkov, saj so le-ti le nekaj let kasneje prišli v Evropo.«<sup>172</sup> Po štirih letih pustošenja so po Janezovih besedah kobilice uničile ptice. Prav njegova dikcija, da se to dogaja *in quarto anno, qui iam volvitur*<sup>173</sup> je osnova, da se nastanek recenzije A postavlja v leto 1341.

### 3. Zaključek

Vrednost Knjige resničnih zgodb Janeza Vetrinjskega za zgodovino Kranjske je potrebno ocenjevati predvsem skozi prizmo zgodovinskega vira. Jasno je, da Janez ne piše svoje zgodovine s stališča Kranjske. Središče njegovega univerzuma je Koroška, od tam silijo njegove misli preko plotov lastne dežele, od tam gleda na dogajanje okoli sebe, ga po svojih zmožnostih kritično reflektira in zapisuje na pergament. Toda kljub temu je edini narativni vir iz sredine 14. stoletja, za katerega Kranjska predstavlja nek subjekt. Na ta način je vsaj deloma pokrtil veliko praznino v srednjeveškem zgodovinopisju na Kranjskem. Ta dežela namreč v srednjem veku ni imela nekega močnega centra posvetne oblasti, ki bi generiral nastanek

<sup>167</sup> O bičarjih bolj ali manj obsežno poročajo Continuatio Lambacensis, str. 560; Continuatio Sancrucensis secunda, str. 645; Continuatio Zwetlensis tertia, str. 656; Continuatio praedicatorum Vindobonensium, str. 728; Annales sancti Rudberti Salisburgenses, str. 795 vsi v MGH SS IX.

<sup>168</sup> LCH II, str. 175, 177 (rec. A), str. 207 (rec. D, A2).

<sup>169</sup> Continuatio Clastroneoburgensis tertia. V: MGH SS IX, str. 154.

<sup>170</sup> Annales Foroiulenses. V: MGH SS XIX, str. 216.

<sup>171</sup> O kobilicah v letu 1338 poročajo Annales Mellicenses, str. 509, Continuatio Novimontensis, str. 671 in Annales Zwetlenses, str. 683 vsi v MGH SS IX.

<sup>172</sup> Valvasor J. W, Die Ehre, Buch XV, str. 319.

<sup>173</sup> LCH II, str. 178.

pomembnejših zgodovinopisemskih del. Deželni gospod je običajno prestoloval nekje daleč proč in upravljal deželo s pomočjo drugih bolj ali manj zvestih plemiških rodbin. Oglejski patriarh je bil pasiven gospodar dežele, ki je težišče svoje oblasti postavljal v Furlansko nižino, ki je bila v primerjavi s Kranjsko gospodarsko bolj razvita in tudi zaradi geografskih danosti bolj preprejena s trgovskimi potmi. Tukajšnje področje je ostajalo drugorazredna periferija. Tudi jedra cerkvene oblasti na Kranjskem so ostajala šibka. Po obetavnem začetku stiške cisterce pod opatom Folknandom v 12. stoletju so se samostani izgubili v sivem povprečju. Gospodarsko šibki in z ustanovitelji, čigar rod je izumrl, niso mogli postati center vidnejše historiografske produkcije. Škofijo, ki bi tudi lahko predstavljala potencialni zamelek, je Kranjska dobila šele konec srednjega veka. Brez močnih posvetnih rodbin in brez cerkvenega središča, je bila Kranjska prepuščena usmiljenju »popisovalcev« preteklosti iz drugih dežel. V tem obziru je Janez Vetrinjski presegel ostale historiografe poznega srednjega veka. Knjiga resničnih zgodb nam posreduje nekaj drobnih, pa zato nič manj dragocenih podatkov, ki jih v drugih virih ne najdemo.

Drugi, nič manj pomemben vidik, ki ga pokaže analiza omemb Kranjske, pa je osvetlitev načina dela in virov Janeza Vetrinskega. Janez v uvodu v kroniko sicer trdi, da je začel pisati le o tem, kar je izvedel iz knjig, od ljudi, ki so bili prisotni pri dogodkih, ali pa kar je sam videl.<sup>174</sup> Za starejša poročila iz kronike je analizo virov skušal narediti Fedor Schneider v uvodu h kritični izdaji vira. Po njegovem prepričanju naj bi Janez uporabljal *Annales sancti Rudberti Salisburgenses*, *Vita archiepiscoporum Salisburgensium*, libellum *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, *Continuatio Weichardi de Polheim*, *Chronicon Martini Opaviensis*, če naštejemo le najbolj znane. Posluževal se je tudi življenjepisa Karla Velikega, ki ga je napisal menih Einhard, kronike Otona iz Freisinga in njegovega dela *Gesta Friderici I. imperatoris*, potem spisov *Flores temporum*, Zlate legende Jakoba iz Voragine, dobro pa je poznal tudi *Corpus iuris canonici*.<sup>175</sup> Vse te vire je upošteval predvsem pri opisovanju časa do sredine 13. stoletja. Za čas do okoli 1310 se je deloma naslonil na lastne vire predvsem pa na Štajersko rimano kroniko Otokarja iz Geule. Tudi na primeru Kranjske se pokaže, da je za čas do boja za češko krono med Habsburžani in koroškim vojvodo Henrikom bil Otokar najpomembnejši Janezov vir. Običajno je Janez Otokarja bistveno skrajšal, le v primeru omembe zastavitve Kranjske je opis nekoliko razširil. Za čas po koncu omenjenega spopada temelji Janezovo pisanje na njegovih lastnih opažanjih in spominu in ga lahko smatramo za primarni vir. Precej bolj skromna je Schneiderjeva analiza morebitnih ostalih Janezovih virov. Omenja možnost, da je črpal iz oglejskega arhiva, po možnosti pa tudi iz gradiva, shranjenega v Salzburgu. V natančnejšo analizo se ni spuščal. Prav na osnovi notic o Kranjski pa se Schneiderjeva domneva, da je Janez poznal arhiv oglejskega patriarha, izkaže za pravilno. Podelitev Kranjske oglejskemu patriarhu in nekatere druge podrobnosti, ki se nanašajo na vlogo oglejske cerkve na Kranjskem, je Janez poznal prav na osnovi omenjenega gradiva. Možno je, da je nekaj Janezovega védenja temeljilo tudi na gradivu, ki ga je zapustil Filip Spanheimski. Na to možnost dopušča poznavanje vsebine testamenta Filipa Spanheimskega. Zgornje ugotovitve Janeza ne kažejo zgolj kot marljivega ekscerpista in kompilatorja iz že obstoječih historiografskih besedil, ampak tudi kot zbiralca drugih virov, s pomočjo katerih je skušal osvetljevati posamezne dogodke iz preteklosti. Prestol, na katerega je Janeza Vetrinjskega v svojem pregledu zgodovinopisja v poznem srednjem veku postavil Otokar Lorenz, ostaja tako nedotaknjen v vsej njegovi veličini.

<sup>174</sup> LCH I, str. 144.

<sup>175</sup> LCH I, str. XVIsl.

### Zusammenfassung

Janez Mlinar

#### **Johann von Viktring und sein Wissen über Krain in seinem Buch *Liber certarum historiarum***

Johann von Viktring, der seit Mitte des 19. Jahrhunderts als einer der besten Historiographen des Spätmittelalters gilt, war nicht nur wegen der Nähe der Zisterze, der er vorstand, sondern auch als Grundbesitzer mit Krain verbunden. Das Kloster Viktring besaß nämlich zwei Besitzkomplexe in Krain, und zwar in der Umgebung von Preddvor/Höflein und im Tuhinja-/Tuchain-Tal. Obwohl das Hauptinteresse des Verfassers im Buch *Liber certarum historiarum* nicht Krain galt, enthält dieses einige Anmerkungen, auf Grund deren auf seine Arbeitsweise hingewiesen werden kann.

Johanns Hinweise auf Krain können in mehrere Themenkreise eingeteilt werden. Den ersten stellen die Erwähnungen Krains dar, die sich auf politische Ereignisse beziehen. Dem Inhalt nach stechen zwei Erwähnungen hervor, und zwar die Verleihung Krains an das Patriarchat von Aquileia von 1077 und die Verpfändung Krains bzw. Erhöhung der Pfandsumme von 1298. Die Erwähnung der Erhöhung der Pfandsumme für Krain, das die Habsburger zum ersten Mal an die Grafen von Görz-Tirol höchstwahrscheinlich bereits am Ende des Jahres 1276 verpfändeten, ist von Bedeutung, weil es sich dabei um die einzige belegte Erhöhung der Pfandsumme handelt. Die Bedeutung der Erwähnung der Verleihung von Krain an den Patriarchen von Aquileia ist anderer Natur. Inhaltlich beleuchtet die Notiz in keiner Hinsicht den Akt selbst, weist vielmehr hin auf die Arbeitsweise Johanns von Viktring und auf die Quellen, die er beim Verfassen seines Werkes heranzog. Die Analyse der Notiz zeigt nämlich, dass Johann das Archiv des Patriarchats von Aquileia gekannt haben muss. Vermutlich war ihm dieses im April 1342 zugänglich. Dass sich Johann der Angaben aus dem Archiv des Patriarchen von Aquileia bediente, läßt sich noch durch einige andere Notizen bekräftigen, vor allem durch die Erwähnung des Inhalts des Testaments Friedrichs von Spanheim. Für die Regierungszeit Přemysl Ottokars bis zum Kampf um die böhmische Krone zwischen den Habsburgern und Heinrich von Kärnten stützte sich Johann vor allem auf die Österreichische Reimchronik Ottokars von Geul, die er exzerpierte und inhaltlich wesentlich verkürzte. Das Buch *Liber certarum historiarum* wird für Krain zur Primärquelle für die Vorgänge anlässlich des Dynastiewechsels an der Spitze Kärntens nach dem Tod des letzten männlichen Erbes des Görz-Tiroler Zweigs der Grafen von Görz. Diesen Ereignissen wohnte Johann persönlich bei und gestaltete sie als Abgesandter der Margareta Maultasch auch selbst mit.

Den zweiten Themenkreis stellen die genealogischen Angaben dar, die in der Regel mit den Erwähnungen von Klostergründungen in Krain zusammenhängen. Dem Umfang und der Bedeutung nach ragt das Geschlecht der Spanheim hervor, unter den Klöstern aber stehen die Zisterzen in Stična/Sittich und Kostanjevica/Landstrass im Vordergrund. Aufgrund der Aufzeichnung Johanns kann die endgültige Herausbildung der Gründungslegende des Klosters Stična/Sittich erst an das Ende des Mittelalters bzw. an den Beginn der Neuzeit datiert werden. Johanns Aufzeichnung zeigt ebenso, dass die Gründungslegende des Klosters Kostanjevica/Landstrass zur Zeit der Entstehung des Buchs *Liber certarum historiarum* noch nicht herausgebildet war.

Den dritten Themenkreis stellen die Angaben über Naturkatastrophen dar, vor allem Heuschreckenplagen und das Auftreten von Flagellanten.